

САВРЕМЕНА СРПСКА ФОЛКЛОРИСТИКА XII

Тематски зборник радова

Уредници

др Данијела Петковић
др Дејан Ајдачић

Удружење фолклориста Србије, Београд
Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд
Комисија за фолклористику Међународног комитета слависта
Центар за културу „Вук Караџић”, Лозница
Научно-образовно културни центар „Вук Караџић”, Тршић

Београд – Лозница – Тршић 2023

САДРЖАЈ

УВОДНА РЕЧ	9
------------------	---

I

Великани словенске фолклористике

Бошко Сувајцић АКАДЕМИК НАДА МИЛОШЕВИЋ ЂОРЂЕВИЋ – КОРИФЕЈ СРПСКЕ ФОЛКЛОРИСТИКЕ	13
--	----

Наташа Станковић Шошо ДОПРИНОС АКАДЕМИКА НАДЕ МИЛОШЕВИЋ ЂОРЂЕВИЋ РАЗВОЈУ ФОЛКЛОРИСТИКЕ У НАСТАВИ	33
--	----

Миливој Бајшански АНТОЛОГИЧАРСКИ РАД НАДЕ МИЛОШЕВИЋ ЂОРЂЕВИЋ	43
---	----

Ана Витанова-Рингачева, Сузана Мицева СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ ФОЛКЛОРИСТ ИВАН КОТЕВ – МОСТ МЕЃУ МАКЕДОНСКАТА И СРПСКАТА ФОЛКЛОРИСТИКА (ФАКТОГРАФСКО-АНАЛИТИЧКИ ПРИСТАП)	57
---	----

Вероника Абрамова, Јулија Архангелскаја «ЭТО ВСЁ МОИ ДРУЗЬЯ – ПРОПП, ШАПОР И ПОТЕБНЯ»: УЧЕНЬЕ-СЛАВИСТЫ В СОВРЕМЕННОМ СЕТЕВОМ ФОЛКЛОРЕ	65
---	----

Александра Бјелић РУКОПИСНА БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА О НАРОДНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ ВОЈИСЛАВА М. ЈОВАНОВИЋА МАРАМБОА	79
--	----

II

Словенске фолклористичке везе

Иван Котев ФОРМИ НА СОРАБОТКА МЕЃУ МАКЕДОНСКИТЕ И СРПСКИТЕ ФОЛКЛОРИСТИ	93
--	----

Дејан Ајдачић СРПСКИ ФОЛКЛОР У РУСКОЈ ФОЛКЛОРИСТИЦИ 19. ВЕКА	105
---	-----

Мирослава Караџуба СЕРБСКА НАРОДНА ПОЕЗИЈА В УКРАЊНСЬКЇЙ ЛІТЕРАТУРНЇЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СЕРЕДИНИ ХІХ–ХХ СТ.	117
--	-----

Михал Пејаш ПОЉСКЕ ЕЛИТЕ О ХАЈДУЧКОМ ПОКРЕТУ КОД СРБА – ДИЈАХРОНИЈСКИ ПРЕГЛЕД	129
---	-----

Зона Мркаљ
ЕЛЕМЕНТИ СЛОВЕНСКОГ ФОЛКЛОРА У СРПСКИМ ЧИТАНКАМА137

Ана Витанова-Рингачева
ЕРОТСКИТЕ НАРОДНИ ПЕСНИ ВО МАКЕДОНСКАТА И СРПСКАТА
ТРАДИЦИЈА ВО КОНТЕКСТ НА ОБРЕДНАТА ПРАКТИКА (ВРЗ ПРИМЕРИ
ОД КНИГАТА *ИГРАЛЕ МОМИ ПО МЕСЕЧИНА* ОД ИВАН КОТЕВ
И ДЕЛОТО НА ВУК КАРАЏИЌ)149

Наташа Дракулић Козић
УПОРЕДНИ ПОГЛЕД НА СРПСКУ И СЛОВАЧКУ ВАРИЈАНТУ БАЈКЕ
О ЦАРЕВИЋУ, КРАЉЕВИЋУ КОЈИ СЕ ЖЕНИ ДЕВОЈКОМ-ПАУНОМ165

Снежана Милојевић
ФОЛКЛОРНИ МОТИВ ПРЕРУШЕНОГ КРАЉА
У *ЖИТИЈУ КРАЉА МИЛУТИНА* ДАНИЛА II179

III

У свету епске песме

Дејан Илић
ЗБИРКА ЕПСКИХ ПЕСАМА НИКОЛЕ Т. КАШИКОВИЋА195

Данијела Петковић
НЕУГЛЕДНИ ЈУНАЦИ ЈУЖНОСЛОВЕНСКИХ ЕПСКИХ ПЕСАМА
И РУСКИХ БИЉИНА223

Данијела Лекић
„ПОМАЛО ЈЕ ТАКИЈЕХ ЈУНАКА“:
ОДМЕТНИЦИ И ЈУНАЦИ У „БАНОВИЋ СТРАХИЊИ” И *БЕОВУЛФУ*233

Марија Миљковић
ФУНКЦИЈА ПОСЕСТРИМЕ
У НАРОДНИМ ЕПСКИМ ПЕСМАМА СА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ247

IV

Људи, обичаји, предања

Драгана Ђурић
ОБИЧАЈНИ ПОСТУПЦИ ПРИЛИКОМ УМИРАЊА ЧОВЕКА У КУЋИ
– НЕКЕ СЛОВЕНСКЕ ПАРАЛЕЛЕ263

Биљана Анђелковић
МИЛОШ ОБИЛИЋ У НАРОДНОМ И МАНАСТИРСКОМ ПРЕДАЊУ
У ОКОЛИНИ ГОЛУПЦА277

Александар Павловић
СРБИ У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ: НАРАТИВИ О САДАШЊИЦИ
И ЖЕЉЕНОЈ СУТРАШЊИЦИ У СВЕТЛУ ПАРАЛЕЛЕ
СА МОТИВИМА ФОЛКЛОРНИХ ФОРМИ295

Богдан Дражета ПРОЖИМАЊА, УДАЉАВАЊА И СПОРЕЊА МЕЂУ БОШЊАЦИМА, СРБИМА И ХРВАТИМА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ ПОЧЕТКОМ ХХІ ВЕКА	321
--	-----

V

Музика и речи

Зорана Гуја Дражета ЈЕЛИЦА БЕЛОВИЋ БЕРНАЦИКОВСКА: ОД МАЛЕ ВЕЗИЉЕ ДО ГУСЛАРСКИХ ПЈЕСАМА КРОЗ ПРЕПИСКЕ И САРАДЊЕ	337
--	-----

Веселка Тончева ТРАДИЦИОННАТА ПЕСЕН НА <i>ГОРАНИТЕ</i> В ИЗСЛЕДВАНИЯТА НА СРЃБСКИ, СЛАВЈАНСКИ И ЧУЖДЕСТРАННИ АВТОРИ	351
---	-----

Милица Стојановић „МУЗИЧКИ ГЛАГОЛИ” У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ – ГЛАГОЛИ МОТИВИСАНИ НАЗИВИМА НАРОДНИХ МУЗИЧКИХ ИНСТРУМЕНАТА	365
--	-----

Драгана Цвијовић СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА ЛЕКСЕМА КОЈИМА СЕ ИМЕНУЈУ ЧЛАНОВИ ПОРОДИЧНИХ И РОДБИНСКИХ ОДНОСА У ЗБИРЦИ ПРИПОВЕДАКА <i>СЛИКЕ ИЗ СЕОСКОГ ЖИВОТА</i> Ј. ВЕСЕЛИНОВИЋА	377
---	-----

VI

Нова струјања и прагматика фолклора

Смиљана Ђорђевић Белић ПАНДЕМИЈА COVID 19 – ЕТИОЛОШКО-ЕСХАТОЛОШКИ НАРАТИВ НА ПРИМЕРИМА ИЗ СРБИЈЕ	389
--	-----

Suzana Marjanić „CELL-APOCALYPSE” STEPHENA KINGA U KONTEKSTU REALNIH IZVJEŠTAJA O GEOINŽENJERINJU ILI O TEORIЈAMA ZAVJERA КАО СУВРЕМЕНИМ ПРЕДАЈАМА	415
---	-----

Магдалена Богуславска ТЕРАПЕУТСКИ ЗНАЧАЈ СЛОВЕНСКОГ ФОЛКЛОРА У САВРЕМЕНОЈ КУЛТУРИ. СЛУЧАЈ СЛОВЕНСКЕ ГИМНАСТИКЕ ЗА ЖЕНЕ	429
--	-----

Вероника Абрамова СИМВОЛЫ РЕГИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ТУЛЬСКОМ ГОРОДСКОМ ФОЛКЛОРЕ	441
---	-----

Марко Стојановић МАНИФЕСТАЦИОНИ ТУРИЗАМ У КОНТЕКСТУ НЕМАТЕРИЈАЛНОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА	457
--	-----

ЗБИРКА ЕПСКИХ ПЕСАМА НИКОЛЕ Т. КАШИКОВИЋА

Никола Т. Кашиковић (1861–1927) један је од најзначајнијих српских културних радника друге половине XIX века у Босни и Херцеговини. Као дугогодишњи уредник *Босанске виле* Кашиковић је покренуо, усмеравао и организовао опсежан рад на сакупљању народних умотворина. Иза себе је оставио обимну збирку епских народних песама, која је данас део *Етнографске збирке Архива САНУ*. Кашиковићева збирка само је делом објављена, а због сумњи да је реч о неаутентичним песмама остала је на маргинама српске фолклористике. У предстојећем раду даћемо тематско-мотивски преглед збирке, указати на основне стилске и поетичке одлике песама и њихов однос према Вуковим збиркама, односно српском епском „канону”. Осврнућемо се и на рецепцију ове збирке у нашој фолклористици. Испитаћемо контекст сакупљања, апстраховати Кашиковићева сакупљачка начела и одредити место ове збирке међу сродним сакупљачким подухватима друге половине XIX у Босни и Херцеговини.

Кључне речи: Никола Т. Кашиковић, *Етнографска збирка Архива САНУ*, сакупљање народних умотворина, културна историја, *Босанска вила*, фолклор, народне епске песме, Босна и Херцеговина.

Простори Босне и Херцеговине, иако још код Вука означени као упоришта живе народне, нарочито епске традиције, дуго ће остати фолклористички и етнографски недовољно истражене земље. У периоду османске власти најзначајнији сакупљачки подухвати су Јукићеви и Петрановићеви, те рад сарајевске српске омладине окупљене око Друштва за купљење народних умотворина. Све до осамдесетих година XIX века сакупљачки рад у овим земљама биће ограничен на врло узак круг људи, лишен било каквог институционалног оквира, па и систематичности. Међутим, с променом политичких околности (аустроугарска окупација 1878. године) малобројни босанскохерцеговачки културни радници искористиће уске слободе у домену културне и просветне политике за интензивнији рад на пољу фолклористике, па ће Босна и Херцеговина дати „najveći broj Vukovih sledbenika na polju sabiranja narodnih umotvorina, naročito u periodu jednog zadocnjelog romantizma sa neobično naglašenim nacionalističkim raspoloženjem” (Kruševac

* dejan.ikum@gmail.com

1947: 572). Отуда је период аустроугарске окупације означен као период почетка институционалног проучавања фолклора Босне и Херцеговине (Пандуревић 2013: 45–47).

Својеврсна сакупљачка манија која је захватила Босну и Херцеговину за време аустроугарског периода настала је као резултат измењених културноисторијских околности, сазревања националне свести, жеље национално и културно освешћених појединаца и група да својим радом у јавном животу, на пољу културе и фолклористике, допринесу процесу ослобођења и националне хомогенизације, па се сакупљачком раду приступа као специфичном „грађанском активизму који се испољава у домену националне културе и очувања традиције” (Пандуревић 2019: 31).¹ Период најактивнијег рада на сакупљању умотворина у Босни и Херцеговини подудара се с Калајевом политиком денационализације, то јест формирања босанске и негирања српске нације и имена у овим земљама, те политиком спречавања националног политичког удруживања.² У условима свеопште цензуре, државне шпијунаже, када владајући режим тежи да „под своју контролу стави цео друштвени живот” (Крушевац 1960: 278) и симболички, али и географски, издвоји Босну и Херцеговину од осталих југословенских и првенствено српских територија међу српским културним и јавним делатницима у Босни и Херцеговини, издвојиће се Никола Кашиковић. Овај неуморни родољуб цео свој живот посветиће афирмацији српског имена, језика и културе у Босни и Херцеговини, он је „свим својим бићем, здрушно

¹ Делатност српских културних радника у Босни и Херцеговини на сакупљању фолклорне грађе и проучавању народног живота у најширем смислу, настала из потребе за националном хомогенизацијом и идентификацијом, али и из потребе за афирмацијом националне културе, била је и део опште климе последњих деценија деветнаестог века. Паралелно с активностима српских културних радника у Босни и Херцеговини делују и други сакупљачки пројекти с различитим идеолошким и етничко-националним предзнацима. Свака етничка заједница тежи да сакупљањем и објављивањем умотворина симболички означи просторе Босне и Херцеговине као „своје”, то јест да земљу означи као националну територију. У овом смислу, значајни су нарочито сакупљачки пројекат који је покренула Југославенска академија знаности и умјетности, а који се одвијао под покровитељством Одбора за народни живот и обичаје јужних Славена (основан 1888. године) и сакупљачки пројекат Косте Хермана. ЈАЗУ и Матица хрватска сакупљали су грађу и с простора Босне и Херцеговине, нарочито од певача муслимана, и објављивали је под именом хрватских народних песама. С друге стране, Херман је, у вези с културном политиком Аустроугарске, то јест с њеном политиком ослањања на муслимански елемент у Босни и Херцеговини, радио на сакупљању муслиманских песама на овим просторима. Овим пројектима треба придодати и широку мрежу сарадника која се развијала око часописа различите националне и идеолошке провенијенције. Босанска вила по броју објављених умотворина, континуитету трајања и значају који је придавала фолклору ипак заузима прво место међу босанскохерцеговачким часописима овог доба. За преглед сакупљачког и рада на пољу фолклористике и етнографије у Босни и Херцеговини в. Милаковић 1919; Ђорговић 1911; Ђорговић 1936; Радуловић 1937; Крушевац 1947; Buturović 1985; Нишкановић 1995.

² О најразличитијим дискурзивним праксама и поступцима срачунатим на обликовање босанскохерцеговачке националне и културне посебности и формирања босанске нације, значају који се у том пројекту приписује култури, језику и инструментализацији научног рада у служби ове идеје, в. Краљачић 2017: 95–315. Различити дискурзивни поступци, дивергентни културни и национални покрети, (српски, хрватски, муслимански/бошњачки, званични босански) и улога књижевности, у првом реду босанскохерцеговачке периодике аустроугарског периода, у процесу формирања националних идентитета разматрају се у вези с колонијалном политиком Аустроугарске у Vervae 2013. О идеолошким основама научних истраживања и пропаганди аустроугарског режима која је вршена преко њених званичних научних институција и гласила, то јест, о научном раду који је био у служби аустроугарске политике даљег продора на Балкан, в. Терзић 1995.

и безрезервно био предан борби српског народа у Босни и Херцеговини против окупаторског режима, који је настојао да угуши српску националну мисао” (Ђуричковић 1975а: 41). Иако је после 1878. године „сваки босански књижевник био у исто време и политички радник” (Кршић 2012: 69), Кашиковић ће постати један од најљућих непријатеља аустроугарског режима, па ће у интерним документима Земаљске владе бити означен као „великосрпски агитатор” (уп. Крушеvac 1978: 325).

Рођен у Високом 1861. године, Кашиковић ће после школовања у оближњем Сарајеву завршити Српску учитељску школу у Сомбору и бити постављен за учитеља Српске школе у Сарајеву. Бавиће се превођењем с руског, публицистичким и уредничким радом, писаће књижевну критику и оригиналне поетске и прозне саставе, али ће у историји српске културе остати упамћен као сакупљач народних умотворина и дугогодишњи уредник (од априлског, седмог броја 1887. године) и власник (од 1889. године) часописа *Босанска вила*.³ Покренут 1885. године од стране четворице сарајевских учитеља, овај часопис ће, првенствено захваљујући организаторским способностима и умећу Кашиковића, прерасти у најзначајнију институцију српског народа у аустроугарској Босни и Херцеговини (уп. Трајковић 2006: 255).⁴ Часопис ће окупљати око себе српске културне раднике из Босне и Херцеговине и окружења, поред књижевних прилога доносиће и белешке из јавног живота, књижевну критику, илустрације из „свих српских земаља”, а обележавањем значајних националних годишњица учествоваће и у креирању културе памћења, те ће прерасти у „најзначајнији центар етнографског и просвјетитељског дјеловања у правцу хомогенизације и јачања националне самосвијести” (Пандуревић 2016а: 289). Истакнуто, ако не и повлашћено место у концепцији *Босанске виле* имаће народне умотворине и етнографски прилози. Премда је овакав статус фолклорна грађа уживала и за уредниковања Никашиновића и Шумоње, Кашиковић ће са својом мрежом сарадника⁵ играти кључну улогу у сакупљању и објављивању умотворина у *Босанској вили*. Захваљујући њему она ће постати „centar za narodnu književnost” (Крушеvac 1978: 320).⁶ Премда је у уредничкој концепцији

³ Најисцрпнију студију о животу и делу Николе Кашиковића дала је Борјанка Трајковић. Реч је о обимној монографији, у којој је Кашиковићева културна и политичка делатност сагледана у одговарајућем културноисторијском контексту, прикупљена обимна архивска грађа и дата библиографија Кашиковићевих оригиналних радова и радова о Кашиковићу (в. Трајковић 2006).

⁴ Књижевноисторијску студију о *Босанској вили* с освртом на уређивачку политику и структуру часописа и са библиографијом објављених прилога дао је Дејан Ђуричковић у тротомној монографији (в. 1975а, 1975б, 1975в).

⁵ Кашиковић је око *Босанске виле* окупио велику групу српских интелектуалаца, књижевника, учитеља, свештеника, ђака, студената из свих крајева. Њихова сарадња у часопису утврђивала је свест о српском културном простору, а сама *Вила* захваљујући њима превазилазила је оквире локалног часописа. Сакупљачи фолклорне и етнографске грађе чинили су само једну групу сарадника, осим њих ту су били писци, преводиоци, критичари, историчари, потом широка мрежа повереника, сакупљача претплате. Каталог најзначајнијих сарадника *Босанске виле* с прегледом њиховог ангажмана и биографским подацима даће Борјанка Трајковић (в. 2006: 329–406, 474–484), док ће Станиша Војиновић издвојити каталог свих сарадника, то јест аутора који су објављивали у часопису и слали своје радове (в. 2007).

⁶ Обимна фолклорна грађа штампана у *Босанској вили* побројана је у Ђуричковићевој библиографији (в. 1975б: 234–468), док је Урош Џонић сачинио библиографију објављених народних песама (в.

часописа направљен заокрет око 1907. године, у смислу отварања ка модерни и идеји југословенства, које ће постати доминантне од 1910. године, услед кога ће *Босанска вила* донекле изгубити карактер етнографског и народног листа (уп. Ђуричковић 1975а: 268–270, 389–404; Ризвић 1992), објављивање народних умотворина неће ни тада престати нити изгубити на значају.⁷

Активност Николе Кашиковића на сакупљању умотворина Ђоровић посматра као наставак традиције Омладине (1936: 19–20), њоме су се Кашиковић и његови сарадници укључивали у постојеће токове српске културне и књижевне делатности у Босни и Херцеговини.⁸ Истакнуто место које народна књижевност има у уредничкој концепцији *Босанске виле* није, дакле, било условљено само личним афинитетима Кашиковића и осталих уредника него и укусом малобројне читалачке публике у оновременој Босни, као и општим токовима у књижевности, која се у овом периоду у Босни и Херцеговини тешко ослобађала романтичарског, националног, па и просветитељско-утилитарног баласта. Такође, својеврсни култ народне књижевности и фолклора условљен је и идеолошким, политичким захтевима времена будући да су народне умотворине имале најјачи симболички потенцијал за националну (само)идентификацију. У таквим околностима Кашиковић није наступао само као један од сакупљача него унеколико и као координатор рада, његова улога „на пољу етнографије и фолклористике била је и савјетодавна и мјеродавна и посредничка” (Пандуревић 2017: 20). Ипак, треба напоменути да он најчешће није експлицитно и подробније упућивао сараднике у методологију теренског рада. Ако изузмемо Краусова упутства за проучавање народног живота штампана у *Босанској вили* 1887. године, и Цвијићева упутства за проучавање села у Босни и Херцеговини 1898, нећемо наћи ниједно друго експлицитно саопштење нити чланак о овом питању.

За Кашиковића као сакупљача и редактора фолклорне грађе изузетно је важно то што је интелектуално стасао у средини у којој је био јак култ народне поезије, при чему је љубав према народној књижевности вукао још из родитељског дома, у коме су Вукове збирке биле обавезна лектира (уп. Трајковић 2006: 147), уз то је и Николин отац Тодор био носилац традицијске културе и приповедач⁹. Отуда не чуди што се сакупљачким

1954а) и приповедака (в. 1954б) у овом часопису. О улози *Босанске виле* у сакупљању и објављивању фолклорне грађе расправљала је и Борјанка Трајковић (2006: 467–489). Такође, Јеленка Пандуревић је у оквиру едиције Бела библиотека представила епско-лирску грађу објављену у *Босанској вили*, тако су се на једном месту нашле све народне епско-лирске песме објављене у овом часопису, а збирка је пропраћена и опсежном студијом у којој су сагледани културноисторијски контекст, уређивачка политика, однос према фолклору, те поетичке и жанровске одлике објављене епско-лирске грађе (в. Пандуревић 2015; Пандуревић 2018).

⁷ У овом смислу речита је Кашиковићева напомена поводом промене уређивачке политике у писму упућеном Петру Кочићу, 3. августа 1908. Кашиковић истиче да има намеру да *Вила* постане модеран књижевни лист и додаје: „Од старог само сам задржао рубрику народних умотворина” (цитирано према Трајковић 2006: 331).

⁸ Сакупљачки портрет Николе Кашиковића дао је Војислав Максимовић у мозаичном прегледу рада најзначајних сакупљача фолклорне грађе у Босни и Херцеговини (в. Максимовић 1997: 148–159).

⁹ О приповедачком умећу Тодора Кашиковића сведоче записи четири предања о Светом Сави која је Никола Кашиковић објавио у *Босанској вили* (БВ 1897/4: 56). Такође, из Кашиковићевих

радом Кашиковић почео бавити још као студент (објављивао у сомборском *Голубу*) и континуирано радио на том пољу до Првог светског рата. Иза себе је оставио обимну збирку епских песама, штампао је око 70 приповедака¹⁰ и понеку лирску песму. Нажалост, Кашиковићева збирка није сачувана у целости. Један њен део, 106 песама (35.281 стих), похрањен је у *Етнографској збирци Архива САНУ*. Део песама Академији је послао сам Кашиковић 1898. године¹¹, док је мањи део од 25 песама послат накнадно 1920. године. Овом курпусу треба додати још 51 песму коју је Кашиковић за живота штампао у периодици, махом у *Босанској вили*¹². Међутим, треба напоменути да највероватније сам Кашиковић није забележио сву ову грађу, биће да је у своју збирку укључивао и песме које су му слали сарадници. Нажалост, ову претпоставку није могуће доказати, али у прилог њој говори низ околности, почев од различитих ознака које су навођене уз штампане записе умотворина у *Босанској вили*. За неке песме стоји да су преузете из збирке Николе Кашиковића, док за мањи број њих стоји ознака „забиљежио” Никола Кашиковић, док је једна иста песма различито атрибуисана у два *Вилина* броја¹³. Такође, с обзиром на скоро стални полицијски надзор и обим посла који је имао у уредништву, тешко да је Кашиковић могао толико времена проводити на терену да сам запише овако обимну збирку. Нашој претпоставци да Кашиковић није сам бележио сву грађу говоре у прилог и две напомене у огласима за постхумно објављену збирку лирских песама Милана Бугариновића, Кашиковићевог сарадника. У првом огласу, штампаном као посебан прилог у *Босанској вили* (БВ 1903/17–18), наводи се да је Бугариновић предао уредништву часописа 100.000 стихова, од којих је уредништво Академији проследило 30.000 (према Трајковић 2006: 150)¹⁴.

контекстуалних података види се да су и неки други његови рођаци били носиоци традицијске културе, па се извесни Вукола Кашиковић, из села Врела код Високог, јавља као певач једне песме објављене у *Новом Требевићу* (Нови Требевић 1893: 105).

¹⁰ У белешци испод једне објављене приповетке Кашиковић истиче да има „повећу” збирку приповедака, али да је тешко наћи издавача који би их штампао (БВ 1894/14–15: 225).

¹¹ О овоме сведочи пропратно Кашиковићево писмо Академији у којем је дао и певачки портрет Ане Бугариновић, в. ЕЗ 375/33-1.

¹² Чак је четрдесет пет песама објављено у *Босанској вили*, док је преосталих шест штампано у различитим часописима, у *Голубу*, *Новом Требевићу*, *Србобрану*, *Српском магазину* и у календару *Дубровник*. Део грађе (епске и епско-лирске песме) објављиван је и у *Народном благу* (НБ I, НБ II). Реч је о зборнику, то јест избору песама објављених у *Босанској вили* и оних из Кашиковићеве збирке, дакле, реч је углавном о прештампаним песмама. Ипак, у првом тому *Народног блага* (НБ I) тридесет две песме из Кашиковићеве збирке штампане су први пут. Међутим, само две од ових песама јављају се и у Кашиковићевој збирци у Академији (ЕЗ 245), од преосталих тридесет највећи број су епско-лирске песме. У другом тому (НБ II) тринаест Кашиковићевих записа (сви записи су епске песме) објављено је први пут, од тога се четири песме налазе у збирци коју је послао Академији (ЕЗ 245). Важно је напоменути да смо претходне податке добили прегледајући напомене дате уз песме у *Народном благу*. Међутим, сравњујући ове напомене с епским песмама објављеним у *Босанској вили*, открили смо да су неки записи у *Народном благу* неправо приписани Кашиковићу. Реч је о две песме „Милош и Милинко” (НБ II, 10), која је у часопису приписана Грђићу (БВ 1890/1: 13) и о песми „Како је Бихаћ пао под Турке” (НБ II, 57), која је у *Вили* приписана Милету Попадићу (БВ 1886/12: 188). Библиографију објављених Кашиковићевих записа фолклорне грађе даје Борјанка Трајковић (2006: 575–593).

¹³ За песму „Дар од Стамбола и Бановић Секул”, објављену у *Босанској вили*, у првом броју у којем је песма изашла стоји: „Забиљежио Н.Т.К.” (БВ 1913/19: 270), док се у два следећа броја у којима је песма излазила наводи: „Забиљежио Р. Васиљевић” (БВ 1913/20: 286, БВ 1913/21: 302).

¹⁴ Како сам листак, то јест оглас, нисмо успели да нађемо, цитирали смо према монографији Борјанке Трајковић.

У другој објави о Бугариновићевим *Сарајкама*, међутим, овај навод се демантује: „није он [Милан] сам то биљежио, биљежио је више његов млађи брат Јово, а највише је забиљежио сам уредник” (БВ 1903/19–20: 355).¹⁵ Извесну сенку на Кашиковићев однос са сакупљачима и сарадницима баца и једно писмо Јована Мутића. У преписци с Академијом, он ће, додуше неправедно, изразити сумњу да је Кашиковић задржао за себе Мутићеве песме, које му је овај послао да би их проследио Академији (ЕЗ 375/55-15, уп. Пандуревић 2017: 20). Иако се Мутић преварио, није искључено да је Кашиковић своју позицију координатора могао и злоупотребити и неке записе приписати себи. Могуће је и да је Кашиковић због сујете и самољубља намерно остајао недоречен у погледу помоћи коју су му пружали сарадници. На крају крајева, за саму збирку и квалитет грађе ово није толико значајно, будући да су песме свакако пролазиле кроз Кашиковићеве руке.

Кашиковић, међутим, није ни своје погледе на фолклор и методологију теренског рада, начела објављивања и редакторске принципе изложио у виду појединачних есеја, чак није оставио ни предговор својој збирци песама. Ипак, из његове уредничке политике, места које народној књижевности даје у *Босанској вили*, те приказа њему савремених збирки народних умотворина¹⁶, могу се реконструисати његова сакупљачка начела и однос према фолклору. Народну књижевност, нарочито епску поезију, Кашиковић на трагу вуковском види као специфичну српску класику. Он баштини романтичарске, хердеровске погледе на народну поезију као израз народне душе, при чему је наглашена и идеја да је изворност народног песништва праћена чистотом језика. Чини се да Кашиковић подразумева органску везу народа и његове поезије, напомиње: „Србину је пјесма урођена у души” (БВ 1887/11: 175), а у складу с овим погледима истиче како туђинци и странци „накарајују” и „кваре” српске умотворине, при чему се у овој констатацији уочавају и идеолошке, политичке идеје које су одувек пратиле сакупљање и објављивање умотворина. Реч је опет о романтичарским идејама, које су у културноисторијском контексту Кашиковићева времена биле изузетно активне, а које полазе од тога да народне песме имају кључну улогу у конституисању националне културе и колективног памћења. То јест, у романтичарским концепцијама фолклор је „као истински израз народног језика и народне душе имао најзначајније место у процесу романтичарског открића народа” (Петровић 2015: 493), а онда и важну улогу у процесима повезаним са „заснивањем националне културе и утемељењем националних симбола” (Петровић 2015: 494).¹⁷ Отуда је у сучељавању различитих

¹⁵ Овим подацима треба додати и оне из некролога Бугариновићу, у којем се истиче да је Милан „од своје честите мајке, Ане Бугариновић, преписивао и биљежио српске народне пјесме за наше уредништво. Од његове мајке имамо до сада забиљежено преко 100.000 стихова народних пјесама, а приповиједака толико да им и сами не знамо рачуна. Неке од тих пјесама послате су Српској Академији за Зборник, а и друге ће се послати” (БВ 1902/4: 80). Чини се да је у демантију Миланова улога у сакупљању намерно умањена, премда је аутор обе белешке сам Кашиковић.

¹⁶ Реч је о Кашиковићевим приказима збирки лирских песама Петра Мирковића *Српске народне пјесме герзовске и ђевојачке из Босне* (БВ 1887/11: 174–176, БВ 1887/12: 190–191) и Михаила Милановића *Српске народне женске пјесме из Сарајева* (Јавор 1893/10: 322–324), потом о приказу збирке приповедака Манојла Бубала Кордунаша *Српске народне приповијетке* (БВ 1900/24: 351–352).

¹⁷ Ово се јасно види из Новаковићевог говора у Академији којим је образложио своју иницијативу да се покрене „Зборник или Архив за сакупљање или одабирање” народних умотворина српских, а од

политичких и националних идеологија у босанскохерцеговачком јавном животу друге половине 19. века од изузетне важности било не само сачувати умотворине од заборављавања, што је опет романтичарски топос, него их означити и својим националним именом, укључити их у корпус националне књижевности, то јест, како то каже Кашиковић: „да га [народно благо] душмани српски не грабе као пустоловину и не присвајају себи” (БВ 1903/6: 117). Дакле, Кашиковић сакупљачком раду приступа у складу са хердеровском идејом о дужности према нацији (уп. Кокјара 1984: 208), при чему се мисао о спасавању профилише не само као мисао о спасавању од заборављавања него и, можда још више, као мисао о спасавању од крађе. Оваквим приступом Кашиковић се није издвајао од осталих сакупљача свог времена. Јеленка Пандуревић примећује да су мотиви за сакупљање и објављивање умотворина „чврсто повезани, а често и подређени националним и политичким циљевима и вриједностима које су, артикулишући кроз књижевно стваралаштво идентитет властите националне заједнице, промовисали књижевни и културни посленици тог бурног времена” (2011: 87). Отуда је један од мотива Кашиковићевих за сакупљање умотворина и национални понос, он каже да је сакупљање и објављивање важно не само да би се грађа сачувала од заборављавања него и „да покажемо свијету да и Срби у овијем земљама вриједе више него неки држе и мисле” (БВ 1887/11: 175). Дакле, императив симболичког увођења народних умотворина у контекст српске националне културе био је један од кључних покретача Кашиковићевог целокупног рада на сакупљању и објављивању народних умотворина. Пред њим је био спреман и да релативизује своја сакупљачка и редакторска начела, па на пример, иако збирку песама Петра Мирковића оцењује као осредњу, а сакупљачев приступ као методолошки слаб, истиче да је и такав приступ бољи „него да Хрвати купе и похрваћују” (БВ 1887/12: 191).

Кашиковић је без сумње познавао Вукове принципе сакупљања и његову теоријску мисао о народној књижевности, у Вуку је видео узор, сматрао га је „оцем наше књижевности” (БВ 1887/11: 175). С Вуком дели ставове о односу поезије и историје, о значају чистог народног језика. Такође, имплицитно даје примат песмама најстаријих времена, усваја Вукову класификацију, парафразира његове опаске из предговора првој књизи Лајпцишког издања о ареалној распрострањености песама¹⁸ и што је најважније, заузима као и Вук позицију повлашћеног познаваоца народне културе, оног који је и део те културе и њен тумач, а напослетку се приближава и типу „поседника културног добра” (уп. Ђорђевић Белић 2015: 356)¹⁹. Кашиковић

које почиње организованији рад Академије на сакупљању умотворина. Том приликом Новаковић је истакао: „Географске границе Зборника имале би се обележити линијом докле је позната наша народна епопеја [...] где се већ не зна ни за косовски бој, ни за Марка, ни за Немањиће, могли би наши испитивачи оставити другоме” (Годишњак VI 1892: 78). Дакле, границе нације изједначавају се, боље рећи омеђевају, границама „епоса”.

¹⁸ Слично Вуку, и Кашиковић истиче да иако „има пјесама гдје год Србин живи, али опет ми се чини, да их нигдје толико нема као у поносној Босни и кршној Херцеговини и у посестрими њихној витешкој Црној Гори” (БВ 1887/11: 175).

¹⁹ Полазећи од савремених концепата теренског рада, Смиљана Ђорђевић Белић проматра Вукове принципе бележења грађе. Уочава да Вук заузима позицију повлашћеног познаваоца, али и носиоца народне културе, те да су антологијски карактер и фаворизовање „високостилизованих текстова,

с Вуком дели и основно начело методологије теренског рада – начело верног записивања, па у приказу збирке песама Михаила Милановића истиче да склад песме често поквари сакупљач „који се *дрзне* да доћерује народне умотворине” (Јавор 1893/10: 322, наш курзив). Из Кашиковићевих напомена слуту се, такође, да је имао свест о томе да је текстуализација усменог фолклорног наратива више од пуког записивања, напомиње да за посао записивања умотворина није довољно „знати само јазију” (БВ 1887/11: 175). Као један од изазова теренског, сакупљачког рада Кашиковић наводи и то што је тешко наћи доброг певача, јер „наш сељак не зна ти друкчије пјесму казати, док је не запјева уз гусле”, уз то додаје да неће ни да почне да пева „док му не даш да коју цвркне” (БВ 1887/11: 175).²⁰ Такође, додаје да никад није могуће испланирати у потпуности теренски рад, јер „пјесму и приповијетку не мореш кад ти хоћеш забиљежити него баш кад ти испадне на руку” (БВ 1887/11: 175). Дакле, свестан је спонтаности стваралачког чина и његове условљености контекстом. Овакав став према терену искључивао би сваку ангажованост и певавање по поруџбини. Кашиковић, међутим, као да није био свестан свих мотива и условности које утичу на сакупљачки рад и његове резултате, или барем није хтео да их призна, при чему првенствено мислимо на премисе самог сакупљача и његов удео у формирању записа, његове афинитете, те дух и захтеве одређеног времена, који чине да је свака слика о фолклору „очекивано условна” (Ђорђевић Белић 2015: 347). Наравно, од Кашиковића, па и од оновремених научника, немогуће је очекивати овакву врсту теоријске освешћености, из чега произилази да је Кашиковић био уверен у исправност и аутентичност својих записа.

У погледу објављивања сакупљеног материјала Никола Кашиковић наступаће врло ауторитативно и чини се, имати ригидније ставове него у погледу сакупљачког рада. Посао око објављивања умотворина сматрао је захтевнијим од самог сакупљања: „сабирати и купити народне пјесме може свак ко умије пером затурити [...] не умије свак издавати на свијет народне умотворине” (Јавор 1893/10: 322). Штампачке умотворине Кашиковић је сматрао „питањем националног поноса” (Трајковић 2006: 255). Основно начело којим се руководио при објављивању је опет вуковско естетско начело, то јест начело избора. Кашиковић истиче да сакупљач, а нарочито издавач/редактор мора знати да процени грађу јер „није злато све што сија” (Јавор 1893/10: 322) и додаје да је „слабих народних пјесама морало (је) увијек бити; али их нико није износио у књиге” (Јавор 1893/10: 323). Парадоксално, романтичарски и хердеровски оријентисани Кашиковић као да негује извештан култ књиге, из његових напомена закључује се да сматра да није свака народна песма вредна да буде штампана. У овом светлу

нарочито оних који припадају кругу песама старијих времена” (2015: 357) уз неминовни притисак захтева доба, то јест оновременог дискурса, утицали на Вуков однос према терену и бележењу грађе.

²⁰ Кашиковић, међутим, тврди да је од песама теже сакупљати приповетке, јер „ваља упамтити, па послуже сам по себи изводити” (БВ 1887/11: 175; уп. БВ 1900/24: 351). Чини се да је у случају прозе Кашиковић наступао као секундарни приповедач и бележио по унутрашњем диктату. У овом светлу значајно је и то што се сам Кашиковић огледао у писању приповедака. Као приповедач, Кашиковић се стилски приближава фолклорном реализму, док је као песник стварао углавном пригодне и родољубиве песме романтичарски обојене (уп. Трајковић 2006: 173–183).

важан је и однос према варијантности. У начелу, Кашиковић је против објављивања варијаната, али истиче да „нијесу по њекад на одмет ни варијанти, када су они лијеви” (Јавор 1893/10: 322). Као уредник и редактор грађе он је доста добро познавао штампане збирке и пазео да не објави неку претходно већ штампану песму.²¹ У писму Вељку Радојевићу од 11. августа 1891. каже: „с опипом их [песме] штампам, бојећи се е ћу набасати на прије штампану” (према Трајковић 2006: 148). Као главни оријентир у овом послу откривања варијанта и објављених песама Кашиковићу су служиле Вукове и Петрановићеве збирке. У поменутом писму Радојевићу он додаје да, иако нема Вукових збирки, доста их је читао да може да препозна песме (в. Трајковић 2006: 148). Ипак, важно је напоменути да се чини да је Кашиковић имао нешто другачије поимање прага варијантности и да под варијантама подразумева првенствено препеве штампаних песама и њихове компилације. Поред начела избора Кашиковић истиче да сакупљена грађа пре објављивања мора да прође кроз процес редактуре. Мада није могуће утврдити опсег Кашиковићевих редакторских интервенција, из његових напомена стиче се утисак да је првенствено реч о правописним корекцијама, те лексичким изменама, како би се очувала чистота народног језика, то јест како би се народно благо очистило од језичких позајмица.²² Сматрајући објављене умотворине највећом националном вредношћу, симболом националне културе, Кашиковић је тежио да их саобрази иделаном типу, да слично Вуку дâ углед уметничког језика и народних осећања. Важно је, међутим, истаћи и да Кашиковић показује свест о сталним менама традиције, при чему иновацију сматра естетски слабијом. Иако то не формулише експлицитно, чини се да Кашиковићу у млађим, новоспеваним песмама сметају елементи деепизације, отварања ка грађанској поезији, лакој романтици, сентименталистичким и мелодрамским мотивима, у њима „нема оне љепоте, љубави и поноса, који се огледа у старијим” (БВ 1887/12: 190). Оваквој врсти грађе Кашиковић као да одриче естетску вредност и посматра је као материјал подесан за „за испитивање садањег народног живота” (БВ 1887/12: 190). Парадоксално, неке од ових одлика уочавају се и у песмама његове збирке.

Контекстуални подаци које Кашиковић даје у својим записима нису нарочито развијени, али нису ништа недоследнији и непотпунији од контекстуалних података већине оновремених сакупљача. Већ смо поменули да је Босну, Херцеговину и Црну Гору означаио као врела народне песме, а додаје и да се: „највише пјева и приповиједа у друштву, као о крсном имену, на моби, комању и сијелу” (БВ 1887/11: 175). Ипак, шири опис контекста није

²¹ У приказу Мирковићеве и збирке Михаила Милановића, Кашиковић на пример издаваја претходно већ штампане песме и оне које су преузете из писане књижевности (БВ 1887/12: 191, Јавор 1893/10: 323).

²² Ово закључујемо из Кашиковићевих коментара на језик, лексику и стил Кордунашеве (БВ 1900/24: 352) и Милановићеве збирке (Јавор 1893/10: 324). Кашиковић заступа став да се према чистоти народног језика може проценити аутентичност записа (БВ 1900/24: 352), противи се било каквим корекцијама записивача, али као да инсистира да песме прођу кроз неку врсту редактуре, при чему уредништвима, дакле себи, даје улогу коначног арбитра о чистоти језика.

дао. Иза себе је оставио имена девет певача²³ од којих је слушао песме, при чему је потпунији портрет дао само у случају своје најплодније певачице и казивачице Ане Бугариновић. Из Кашиковићевих сведочанстава дознајемо да је Ана родом из Добропоља (Загорје, Калиновик). Преселила се у Сарајево, где је скромно живела и радила у фабрици дувана. Располагала је великим и жанровски разноврсним опусом, при чему је знала од кога је коју песму научила. Ипак, као главне учитеље Кашиковић означава њену мајку и стрица Вида Ђорама Дубљевића и уз то додаје: „читава је породица на гласу гуслари и пјевачи” (ЕЗ 375/33-1). У писму Академији, које је пратило слање његове збирке, а из којег смо извукли све претходне информације, Кашиковић ју је означио и као певачицу свих песама у збирци²⁴ (ЕЗ 375/33-1). Из читуље објављене у *Босанској вили* сазнајемо да је Ана „читати и писати врло (је) мало знала”, те да је „служећи научила добро грчки и турски језик” (БВ 1905/2: 31). Занимљиво је да је Кашиковић, уз збирку и писмо, Академији послао и фотографију Ане и њеног сина Милана, свог сарадника на сакупљању песама. Чини се да је овим чином хтео да им ода нарочито признање. Танкосава Кашиковић, Николина кћи, у својим сећањима даје податак да је Ани било довољно да јој неко једном прочита песму и да она одмах импровизује њену варијанту (према Трајковић 2006: 151). У светлу Аниних узора значајна нам је и узредна белешка о њеном стрицу Виду, који се јавља као певач једне песме у Кашиковићевој збирци (ЕЗ 245, бр. 100). У белешци се каже да је Вид песму научио од неког Станоја, који је био ђак попа Димитрија Максимовића, и додаје се да је син тог попа, поп Ристо, „знао силесију пјесама” (ЕЗ 245: 245-504а). Чињеница да су свештеници означени као носиоци традицијске културе и посредни Видови извори могла би објаснити избор тематике и црквене утицаје у неким од песама Кашиковићеве збирке.

Мада нигде није експлицитно истакао, Кашиковићеви сакупљачки афинитети били су усмерени на песме најстаријих времена, отуда су оне и најбројније у његовој збирци. Овакав однос према грађи условљен је несумњиво укусом самог сакупљача, афинитетима певача, али и културноисторијским контекстом. Наиме, песме о српским средњовековним јунацима, о царству и господству српском, биле су у сагласју с романтичарским култом прошлости који се одликовао наглашеним књижевним медијевизом

²³ Реч је о следећим певачима: Вукола Кашиковић, Ана Бугариновић, Алибарјактар Гацко, Ристо Бурековић, Ристо Петра Илијевић, Милица Авлијашева, Вид Дубљевић, Јово Вучинић и Стеван Моћевић. Кашиковић оставља име још једног певача, реч је о Мату Витковићу из Прова, међутим, од њега није бележио песме. Овај певач јавља се као први познати певач песме „Дијељење Радул бега и Мирчете војводе” (ЕЗ 245, бр. 81). У Кашиковићевом коментару наводи се да је песму од од њега чуо Вид Дубљевић, а да је од Вида песму научила Ана, која је певала Кашиковићу (в. ЕЗ 245: 245-3976). Податак је драгоцен јер говори о усменом традирању песме.

²⁴ Ово, међутим, није тачно јер се у збирци јављају песме још тројице гуслара, о чему сведоче напомене сакупљача испод песама. Тако се Анин стриц Вид Дубљевић помиње као певач песме „Цар Шћепан поклања Босни данке и војнике” (ЕЗ 245, бр. 100), песма „Војевање и смрт војводе Дојчина” (ЕЗ 245, бр. 105) приписује се гуслару Стевану Моћевићу, док се гуслар Јово Вучинић из Добропоља јавља као певач песме „Зашто је Босна поносите” (ЕЗ 245, бр. 55). Нејасан је коментар који се даје уз песму „Милош Обилић и Бановић Страхиња” (ЕЗ 245, бр. 101). Реч је заправо о фрагменту песме, о чему постоји белешка „ово је само комадић, а пјевачица се даље не сјећа [...] пјесму је пјевао Симо Кучинар” (ЕЗ 245: 245-504а). Биће да је Ана песму чула од поменутог Симе, што би говорило у прилог усменом традирању песама.

(уп. Петровић 2015: 496), али су исто тако конвенирале и оновременим националним и политичким тежњама српског народа у Босни и Херцеговини. Ако је народна поезија била схватана као израз душе народа и националног идентитета, онда је народна поезија о славној средњовековној прошлости била врхунски национални симбол, она је сведочила о континуитету сећања и показивала велики потенцијал за самоидентификовање народа с јунацима славне прошлости, а у тренуцима туђинске власти деловала је и катарзично. Дакле, акценат на овим темама мора се посматрати, као уосталом и широко заснована акција на сакупљању народних умотворина, као вид одбрамбеног традиционализма, који подразумева да се „sačuvane ili svesno obnovljene tradicionalne forme koriste kao zaštitni paravan za ispoljavanje protivljenja vladajućem poretku” (Naumović 2009: 17).²⁵

Међу песмама Кашиковићеве збирке које су део *Етнографске збирке* најбројније су оне косовског тематског круга, чине чак половину збирке. Следе песме о Немањићима и Марку Краљевићу, потом епско-лирске песме, међу којима је највише легенди у стиху. Упадљиво је одсуство песама о Другом косовском боју, премда се Секула и Јанко анахроно појављују у другим тематским круговима, као и мали број песама о Бранковићима (свега три) које су опет приближавају епско-лирским темама. Иако песме најстаријих времена чине окосницу и Кашиковићевих песама објављених у периодици за његова живота, овде се наилази и на већи број песама новијих времена, нарочито оних о хајдуцима и ускоцима, које чине приближно трећину корпуса штампаног у периодици²⁶. Уочени дизбаланс сведочи о специфичним Кашиковићевим мотивима у одабиру песама за Академијину збирку. Изгледа да послати узорак није био насумично одабран. Кашиковић је очигледно Академији послао оне песме које је сматрао најзначајнијима и за које је веровао да ће наићи на добар пријем.

Песме Кашиковићеве збирке обрађују познате теме, с тим што је за њих карактеристично уклапање традицијских мотива у нове сижејне контексте, успостављање нових мотивацијских веза међу познатим мотивима и најчешће комбиновање неколико сижејних типова. На пример, традицијска

²⁵ С друге стране, Ђенана Бутуровић истиче да је песама најстаријих времена највише и у Јукић-Мартићевој збирци и да се одликују „dominacijom priповijednog sižea” (Buturović 1985: 36). Мада је ова збирка настала ипак у нешто другачијим културноисторијским околностима и политичко-историјским приликама, не можемо потпуно искључити жељу за националном афирмацијом којој се тежило путем песама, али чини нам се да је пресуднији био утицај Вуков, то јест његово апострофирање песама најстаријих времена као најзначајнијих и важних управо са своје реткости. Отуда треба ревидирати и ставове критичара, првенствено Петрановићевог и Кашиковићевог рада, који њихов сакупљачки рад дискредитују пренаглашавајући њихову улогу националних радника и идеолога. Иако је неоспорно да управо песме најстаријих времена имају најјачи симболички потенцијал за хомогенизацију нације, не може се оспорити да су управо ове песме означене као посебна вредност, те да је трагање за њима било и један вид књижевног укуса, моде и враћања дуга Вуку, то јест, настављање његовог рада.

²⁶ Увид у дистрибуцију песама по епским временима целовите Кашиковићеве збирке даје његова напомена у писму упућеном Александру Сандићу, 28. марта 1894. године. Кашиковић Сандића обавештава да је сакупио једну „грдну” збирку епских песама од Ане Бугариновић. Каже да би од песама најстаријих времена, то јест оних које су „до свршетка Косовске битке” и „по Косову до хајдука” изашле две књиге, док би од песама средњих и новијих времена могао напунити по једну књигу (према Трајковић 2006: 148). Дакле, иако већи део Кашиковићевог корпуса чине песме најстаријих времена, његова збирка садржала је несумњиво већи број песама новијих времена него што је до данас сачувано.

тема о болести цара Душана неочекивано се развија у причу о јунаку заточнику, који не само да одмени цара на војни него, будући оклеветан, извршава тежак задатак да би потврдио јуначки статус, при чему се уводе и теме нељубљене невесте и ослобађања сродника из тамнице, које добијају везивну функцију (ЕЗ 245, бр. 2). Тема о Душановој болести и смрти, уз традицијску представу о смрти цара Уроша у лову и мотив владаревог аманета представљају окосницу песама о Немањићима у овој збирци. Премда је акценат на приказу распада српског царства, при чему се уочава тенденција ка панорамског сагледавању догађаја епске историје, у мањем броју песама приказују се Душанов долазак на престо и његова освајања (ЕЗ 245, бр. 34), рат с Грцима и женидба (ЕЗ 245, бр. 76), као и задужбинарска делатност (ЕЗ 245, бр. 4). У неким од песама уочава се тенденција ка компримовању (епске) биографије, па поједине песме као да представљају стихована житија владара и архијереја лозе Немањића. Тако се у песми о краљу Драгутину даје панорамски приказ његове владавине, при чему фабулативну окосницу песме чини тема о оклеветаном јунаку, која ће у завршном делу добити епско-лирску, моралистичку стилизацију (ЕЗ 245, бр. 31). Песма се стихованом житију највише приближава у случају Светог Саве и Стефана Дечанског, што и не чуди с обзиром на њихов јак култ. Позната песма о одласку Светог Саве у манастир овде је модификована тако да се неостварена женидба помера у други план, уводи се мотив подизања задужбина и следе главни житијни мотиви до смрти и посвећења Савиног (ЕЗ 245, бр. 78). За разлику од стихованог Савиног житија, две песме о Стефану Дечанском опевају две епизоде из његова живота – чудесно враћање вида (ЕЗ 245, бр. 54)²⁷ и смрт и постхумна чудотворења (ЕЗ 245, бр. 103). Утицај средњовековне традиције, било да је реч о непосредном утицају житија или црквене уметности (нарочито живописа), несумњив је у песми о чуду којим Св. Никола враћа вид Дечанском, док се у другој варијанти, која се обликује око мотива владаревог аманета, акценат ставља на однос с Душаном, који се рехабилитује за свргавање оца с престола тиме што се истиче да је био заведен грчким сплеткама.²⁸ Тежња ка извесној рехабилитацији Душана уочава се у свим песмама Кашиковићеве збирке.²⁹

²⁷ Кашиковић, међутим, оставља напомену да је певачица Ана заборавила песму, али да се сећа да је њен ујак даље у песми певао како је Стефан Дечански градио манастире (в. ЕЗ 245: 245-3006).

²⁸ Другачије провенијенције су Петрановићеве варијанте о смрти Стефана Дечанског (Петрановић II, 13; Петрановић III, 10), оне се обликују око мотива одлагања смрти откупљивањем, при чему је Дечански приказан као невина жртва сплеткарша.

²⁹ Премда је приказан као узоран владар, у појединим варијантама Душанов лик се помера ка новелистичким и љубавним темама. У једној фрагментарно записаној варијанти помиње се како је царица Роксанда забринута да је Душан на војни имао и љубавне авантуре (ЕЗ 245, бр. 102). У оваквој дистрибуцији мотива може се уочити облик деспизације и снижавања епског тона. Кашиковић, међутим, напомиње да је реч о фрагменту „од велике пјесме коју је знао и пјевао Виде Дубљевић” (ЕЗ 245: 245-505а), додаје да је певачица (Ана Бугариновић) заборавила песму коју је слушала од свог ујака Виде, али да му је напоменула да се сећа да се у песми даље певало о томе како је из Душанове авантуре с неком Бугарком рођен султан Мурат (в. ЕЗ 245: 245-505а). Исти мотив налазимо и у једној песми о Косовском боју (ЕЗ 245, бр. 11). У оваквом развијању мотива, дакле, сучељавају се новелистичка, љубавна али и епско-историјска имагинација.

Мрњавчевићи се, међутим, опевају углавном у контексту својих грехова и Вукашиновог цареубиства, с тим што постоји тенденција ка приказивању Вукашина као интриганта, слично Вуку Бранковићу. Ипак, у једној песми он је и позитивно окарактерисан, реч је о поетској обради Маричке битке, у којој је битка само једна од епизода песме о смрти краља Вукашина (ЕЗ 245, бр. 36). Реч је о контаминацији различитих сижејних типова и тематских целина, па се сижејни тип о крађи коња комбинује с модификованим сижејним типом о неверној љуби, да би на крају песме превладала моралистичка тенденција и Вукашинова смрт била приказана као Божја казна за убиство цара. Премда круг песама о Марку Краљевићу у Кашиковићевој збирци, изненађујуће, није нарочито развијен³⁰, у неколиким варијантама Маркова епска биографија шири се приказом његових односа с оцем и стричевима, при чему идеолошка позиција приповедача није увек једнозначно одређена. Тако је Марко приказан као оклеветани јунак, који међутим, не одговара на клевету јер она долази од Вукашина, а етички назови не дозвољавају јунаку да устане против оца (ЕЗ 245, бр. 27). Ипак, у једној другој варијанти Марко је осветник који убија стричеве кривоклетнике, а Вукашин се спасава бегом (ЕЗ 245, бр. 86). Тенденција ка ширењу Маркове епске биографије, осим везивања за Мрњавчевиће и Душана, уочава се још више у његовом везивању за косовске јунаке, било да се он јавља као њихов побратим (сижеи о ослобађању и женидби), или се за Маркову биографију уобичајени мотиви дају у новом контексту. На пример, у једној песми уобичајена епизода Маркове епске биографије о његовом боравку на дивану, контаминирана је с оном о Марковом боравку у царевој војсци, при чему се обе оквиром везују за Косовску битку, па Марко имплицитно добија улогу косовског осветника (ЕЗ 245, бр. 12). Марков јуначки статус и у Кашиковићевој збирци потврђује се првенствено кроз подвиге ослобађања и мегдане.

Када је реч о кругу песама о Косовском боју, акценат је, потпуно у складу с косовском традицијом, на приказу догађаја непосредно пред бој и после њега, међутим, за разлику од Вукових записа, овде је приметније отварање ка породичним темама, при чему се мотив клевете показује као сижејно највалентнији, док се лик клеветника и издајника помера ка типу интриганта. Такође, клевета се помера ка новелистичким темама, па Вук, уместо за издају, Милоша најчешће клевети да је обљубио Лазареву кћер, у чему свакако треба видети извесно растакање епског света, снижавање његовог патоса и специфичан укус ка мелодрамском и наративним обртима. Такође, јунаци Косовског боја, првенствено Милош, приказани су у новим сижејним контекстима, као што су ослобађање побратима/сродника из

³⁰ У Кашиковићевој збирци (ЕЗ 245) налази се седам песама о Марку Краљевићу, и још три песме које се отварају ка другим тематским круговима, при чему се Марко јавља и као побратим или део сватовских поворки у песамама других кругова. Међутим, укупан број Кашиковићевих песама у којима је Марко главни јунак нешто је већи. У *Босанској вили* налазимо две песме овог сакупљача које говоре о Марку, а нису део његове збирке послате Академији. Реч је о једној варијанти о Марковој женидби, која показује одлике новелистичких песама, а одговара би типу женидбе на туђу иницијативу (БВ 1887/18: 283–284). Друга тематизује однос Марка и Андријаша и одговара типу ослобађање – потрага за отетим чланом породице (уп. Петковић 2019: 44–45), при чему се сиже отвара и ка смрти јунака (Андријаша) (БВ 1898/2: 26–28, БВ 1898/3: 43–45). Овој варијанти блиска је и необјављена Петрановићева песма забележена од непознатог певача у Сарајеву (ЕЗ 64/1, бр. 37).

тамнице, ослобађање робља, решавање тешких задатака, женидба кошијом и женидба с препрекама. Супротно познијим записима песама о Косовском боју, у којима и сам Милош сноси део кривице за пораз, овде је он приказан као идеалан јунак. Заправо, он је најистакнутији јунак целе збирке.³¹ Изразито позитивну карактеризацију имају још Милица и деспот Стефан, који је, у складу с прозном традицијом, опеван као косовски осветник. Кнез Лазар, међутим, у њиховој је сенци, приказан као поводљив и лаковеран, уз то су потиснути и мученички елементи његове епске биографије. Уопште, есхатолошка стилизација боја готово је потпуно потиснута, своди се на деловање фатума, док се мотив избора небеског царства не налази ни у једној песми. Акцент је на приказивању борбе изнутра, сучељавању личних и витешких начела. Уносећи познате мотиве косовске традиције у нове сижејне типове, успостављањем нових веза међу ликовима и догађајима, певачица као да се трудила да допева косовску традицију, да њене ликове прикаже ван доминантне теме саме битке. Отуда ће се косовски јунаци у Кашиковићевој збирци чешће огледати у јуначким подвизима у песмама са женидбеном тематиком него у самом боју.³² Свакако треба напоменути да су песме о женидбама јунака заступљене у свим тематским круговима Кашиковићеве збирке, та да оне чине чак петину зборника. За све ове песме карактеристично је да увек представљају комбинацију најмање два сижејна типа о женидби, честе су неостварене женидбе (в. Петковић 2019: 99–110), при чему песме добијају баладичне, али и новелистичке тонове. Занимљиво је да се малобројне песме о Бранковићима у овој збирци везују за тему неостварене женидбе деспота Стефана Јеринином ћерком.

Посебну целину Кашиковићеве збирке чине легенде у стиху, реч је о стихованим житијима ранохришћанских светитеља Ђорђа (ЕЗ 245, бр. 43), Алексија (ЕЗ 245, бр. 47; ЕЗ 245, бр. 50) и Димитрија (ЕЗ 245, бр. 49), при чему доминира тип свеца мученика, што опет одговара уоченој моралистичкој тенденцији, будући да се потцртава мотив посвећења невинне жртве³³ и наглашава механизам грех – казна, у чијој основи је поверење у онтолошку правду. Исти механизми наглашени су и у легенди о проналаску Часног крста (ЕЗ 245, бр. 46), рођењу цара Константина (ЕЗ 245, бр. 41), те варијанти о дељењу светачких дарова и кажњавању неверног човечанства (ЕЗ 245, бр. 48). У варијантама у којима су опевани библијски догађаји, крштење Исусово (ЕЗ 245, бр. 42) и усековање главе Светог Јована (ЕЗ 245, бр. 40), инсистира се на важности неприкосновене вере. Све ове песме одликују се изразитим утицајима црквене књижевности и хришћанске визуелне уметности, како у погледу самих фабула, тако и на нивоу лексике, хронотопа,

³¹ Слична тенденција уочава се и у класицистичком јуначко-историјском епу, у ком Милош постаје прототип националног јунака (Поповић 1999: 122). Сличности песама Кашиковићеве збирке и класицистичког епа уочавају се и у наглашеној „тежњи ка поетској фабулацији националне историје” (Поповић 1999: 121).

³² Песме Кашиковићеве збирке не разликују се у овом погледу од Петрановићевих, па ни од песама косовског круга осталих босанскохерцеговачких збирки у Архиву САНУ. О женидбама косовских јунака у поствуковским штампаним песмама, самим тим и о женидбама у Кашиковићевим објављеним варијантама в. Питулић 2012.

³³ Овај мотив у Кашиковићевој збирци везује се такође за цара Уроша и Стефана Дечанског.

топонимије.³⁴ Утицаји писане књижевности и (псеудо)историографских дела наглашени су и у варијантама о краљу Мутимиру (ЕЗ 245, бр. 77), краљу Часломиру (ЕЗ 245, бр. 80), стихованој варијанти легенде о Владимиру и Косари (ЕЗ 245, бр. 64) и нарочито у песми о крштењу Руса, коју је највероватније певао неки богослов и која настаје као одраз савремених политичких и идеолошких стремљења (ЕЗ 245, бр. 87).

Као својеврсни лајтмотиви Кашиковићеве збирке јављају се мотив оклеветаног јунака (поред Милоша везан и за Душана, Драгутина, Марка), владаревог аманета (Душан, Лазар, Дечански) и грчке кривице, било да се она приказује у контексту политичких кретања, било да је реч о скривеном унутрашњем непријатељу, најчешће снаји Гркињи. У песмама су чести анахронизми³⁵, при чему су Милош и Марко сужејно најпокретљивији, међусобно чак и заменљиви. За песме ове збирке, као уосталом и за друге српске епске песме забележене на просторима Босне и Херцеговине а похрањене у *Етнографској збирци*, као и за песме Петрановићеве, а донекле и Јукић-Мартићеве збирке, карактеристичне су сужејне контаминације, тако да наслов неретко покрива само део тематике песме.³⁶ У песмама су чести

³⁴ Анализа генезе поменутог типа песама свакако излази из оквира овога рада, али треба напоменути да су на традирање и обликовање мотива поред средњовековне књижевне традиције и црквене уметности могле утицати и ауторске поеме осамнаестог и деветнаестог века, нарочито сентименталистичке религиозно-идилчне поеме, у првом реду оне Вићентија Ракића (уп. Поповић 1999: 79–98). Ипак, у овом случају треба бити врло обазрив у погледу тога у ком правцу су ишли утицаји усмено – писано, ми смо мишљења да су они свакако морали бити двосмерни. Такође, стиховани животи светаца били су веома популарни у такозваној пучкој књижевности (Zečević 1978: 381).

³⁵ Анахронизми су нарочито чести у каталозима, при чему анахроно по углавном обухвата јунаке различитих епоха најстаријих времена, то јест различите генерације јунака до пада Деспотовине. Изузетно, јављају се песме у којима су неки од јунака пренети у посве хајдучку или ускочку атмосферу. Тако се један од Југовића (Марко) жени сестром Смиљанић Илије (ЕЗ 245, бр. 88). Одређени анахронизми јављају се као одраз фамилијаризације, па Марко гледа у сат (ЕЗ 245, бр. 68), или, на пример, девојка маше златном лепезом (ЕЗ 245, бр. 85). Слично и Милош гледа кроз дурбин (ЕЗ 245, бр. 6). Ово је, међутим, чест манир кадрирања и скраћивања сцене у крајинској епици, па је одатле могао бити и пренет, али у нашем корпусу није дошло до функционализације овог мотива, до прерастања у манир, као што је случај у крајинској епици (уп. Шмаус 2011: 33–34).

³⁶ Ово ћемо показати на примеру једне варијанте о женидби Милоша Обилића, која носи наслов „Царица Милица поклања шћер Милошу” (ЕЗ 245, бр. 9, прештампано у Петровић 2017: 177–184). Реч је о сужејно и тематски хибридној песми, њену окосницу представља контаминација сужејног типа женидба на туђу иницијативу и женидба с препреком пре одвођења девојке – тежак задатак (уп. Петковић 2008: 24–27, Петковић 2019: 76), при чему ситуација у песми не одговара потпуно ниједном апстрахованом подтипу овакве женидбе (уп. Петковић 2008: 67–78, Петковић 2019: 95–99). Али, оквиром је песма везана и за догађаје косовске традиције, па се сама Косовска битка имплицитно мотивише препрошеном девојком, при чему мотив клевете, која се овде удваја, преусмерава радњу. Песма почиње мотивом Муратовог изазова (тражи хараче и Милошеву ћерку за снају), потом се уводи мотив лажног извештаја, који се овде узима не за ухођење војске него за тумачење Муратове књиге (Лазар не уме сам да је протумачи). Лажни извештај послужиће Вуку да оклевета Милоша за издају. Јунак на увреду одговара и на очиглед свих удара Вука буздованом, а да би умирала Милоша, Милица му поклања Јелисавку. Женидба на туђу иницијативу, међутим, преобликује се у женидбу с препреком. Тежак задатак (купљење харача из одметнутих покрајина) уводи се као казна за јунака, то јест као кушање, због поновне Вукове клевете (овог пута Милош је оклеветан да је обљубио Јелисавку, што је занимљиво јер је клевета за лажну обљубу карактеристична за сужејног извештајног просидби). Веза с косовским оквиром постиже се мотивом штете у јунаковом одсуству (пљачкашки упад Турака у Србију), при чему Бошко, Марко и Страхиња истерају Турке пре Милошевог повратка. Међутим, песма се ту не завршава, него се понавља мотив Муратове књиге, али уместо изазова у бој, он опет тражи Јелисавку, а Лазара му је обећава. Обећање девојке и одлагање свадбе заправо је прикривена подвала, јер Лазар чека Милоша, који по повратку ожени Јелисавку. Мурат на ову увреду

обрти. Случај је неретко покретач радње или њен скретничар, новелистичка стратегија „замало” и „у задњи час” често је певачицино оруђе којим постиже динамичност приповедања и уклапање различитих сижејних нити. Мада се случај често концептуализује преко формуле гласине, у смислу да је неко нешто „дочуо”, чешиће се среће приповедачка стратегија у којој лик пречује нечији разговор, или се посеже за формулом добре/лоше среће и случајног сусрета на путу³⁷. Песме су понекад заморно дуге и то не због сижејних контаминација, него због тога што су проткане дигресијама и ретардацијама које разводњавају радњу и слабе мотивацију. Чест је манир проширених и/или удвојених увода у којима се поставља сцена, било да је реч о приказивању јуначке доколице³⁸ или прегледу политичко-историјских кретања. Објашњење историјског контекста често је у песмама које представљају историјске панораме, у том случају главни принцип излагања је начело адиције, проширивање песме временским реченицама с везником „кад”, у чему се може уочити нешто од летописне концепције организовања времена и приповедања, као и тежња ка компримовању историје. У појединим опширним песмама, међутим, уочава се као да певачици недостаје снаге и стрпљења, можда и умешности, да све нити приведе крају, па се дуге и опширне песме нагло, понекад чак неуверљиво завршавају.

Услед релативно великог броја ликова и различитих сижејних нити, певачица често има потешкоћа с постављањем и смењивањем сцене, увођењем ликова, смењивањем управног и неуправног говора, дијалога и монолога.³⁹ Такође, у песмама постоји тенденција декламовања (нарочито у случају реферисања на историјско-политички контекст, те у лирски интонираним тужбалицама и панегиричким одељцима), ликови су често фокализатори, понекад су њихова знања и немотивисана. Ширење песама постиже се и развијањем средњег плана и везивних радњи (нарочито у случају књигоноше или гласника).⁴⁰ Но, треба истаћи да је овде пре реч о тенденцији, него израђеном маниру какав постоји у крајинској епици.⁴¹ На овај тип

одговара изазовом у бој. Песма се затвара коментаром да су се зато цареви завадили. Исту одлику да наслов одговара само делу песме Шмаус је уочио у крајинској епици (2011: 76).

³⁷ Овде не мислимо на случајни сусрет јунака и противника који се заврши мегданом, него на случајни сусрет јунака и побратима. У појединим песмама јунак се креће ка остварењу одређеног задатка/циља и на свом путу наилази на заробљеног побратима или побратима који га моли за помоћ, па тек пошто заједничким снагама реше задатак, јунак остварује свој почетни циљ, због којег је и кренуо из дома, при чему се најчешће само констатује његово остварење.

³⁸ Најчешћа је типска слика јунака који се умије, помоли богу, пије вино и/или одлази на литургију.

³⁹ Овакве омашке су релативно честе и можда су баш оне показатељ недовољног традирања песама услед којег песма није стигла да се „изгласа”. С друге стране, можда баш овакве несавршености указују на изостанак озбиљнијих редакторских интервенција и потврда су верног бележења. Занимљиво је, међутим, да слабости при промени сцена и увођења ликова настају и услед жеље да се постуно прикаже кретање јунака, то јест услед микроперспективе, кадрирања, али исто тако и услед испуштања спојница и стихова пребацивача, дакле, услед сажимања и скоковитог вођења радње.

⁴⁰ Јеленка Пандуревић истиче да је на распеваност епско-лирских песама објављених у *Босанској вили*, у првом реду бајки у стиху, утицала богата традиција новелистичког певања. Она није утицала само на развијање наративног плана него и на „тенденцију ка реалистичком приповиједању догађаја” (Пандуревић 2015: 65). Отуда би се специфичним новелистичким укусом могао објаснити и продор епско-лирских елемената у песме Кашиковићеве збирке и њихова наративна развијеност.

⁴¹ Развијање средњег плана и с њим у вези увођење већег броја споредних ликова, самим тим и нових мотивација, Шмаус издваја као једну од поетичких константи крајинског типа епике (в. Шмаус 2011: 89–96).

певања подсећају и опсежни, детаљни описи и кадрирање, који су нарочито заступљени при приказивању јунаковог опремања за поход⁴². Међу поетичким одликама Кашиковићеве збирке уочава се и механичко коришћење формула, то јест формализација формуле. Ипак, ни ово није тако чест случај. За поезију Кашиковићеве збирке значајан је и продор лирских и епско-лирских стилских средстава, који уз повремено снижавање епског патоса воде разводњавању епског света, специфичној деепизацији. Лиризација се уочава првенствено у ширењу монолога или приповедачевог коментара ка тужбалици, то јест панегирику⁴³, потом у описима девојачке али и јуначке лепоте, описима кола, сценама растанка с љубом/мајком/сестром при одласку у бој или на извршење подвига. Сасвим ретко лиризација се уочава и у развијању скоро аркадијске слике природе. Епско-лирске поетичке одлике углавном се тичу изненадних обрта, сучељавања епских, јуначких и личних мотива, преклапања епског и породичног плана, или развијања фигуре интриганта. Деепизацији води и сладуњавост, пренаглашене емотивне реакције, поступци и речи јунака стилизовани тако да више подсећају на какву сентименталистичку поему него епску песму, а понекад се спуштају скоро до границе тривијалног⁴⁴. Груб хумор, хипербола које се приближава гротески и деградација противника, који се срећу у појединим варијантама, такође доприносе снижавању епског патоса. Важна одлика збирке је и њена специфична интертекстуалност у смислу да певачица алудира на одређене догађаје епске историје и биографије јунака. Занимљиво је и да се у појединим песмама алудира на догађаје опеване у другим песмама збирке, те да се одређене епизоде развијају у целовите песме, што је и разумљиво будући да је целу збирку, осим три песме, испевала Ана Бугариновић.⁴⁵

Премда је несумњиво да песме Кашиковићеве збирке стилски и идејно следе вуковску епiku, у претходно изложеним поетичким одликама јасно

⁴² У описима јуначке и коњске опреме, који често заузимају и око сто стихова, али и у описима јунакових двора, који су нешто сведенији, доминира злато, потом бисери и драгуљи. Јунаци су као на средњовековним фрескама окупани у светлости. Портрети и описи одевања, то јест опремања коња, дају се најчешће силазном или узлазном путањом, а као чест поступак ширења описа уочава се конкретизовање уопштене тврдње. Као врло успео издваја се, на пример, опис краља Драгутина на коњу, с круном Немањића која је „Од сувога ижљевена злата, / На круни су од злата крстови, / У крстовим драги каменови, / А из њиха бију пламенови” (ЕЗ 245, бр. 31). Несумњиво је да сјај и злато треба да дочарају раскош и моћ средњовековног царства. Осим јуначке и коњске опреме они доминирају и у описима дарова, јуначких дворова и девојачког накита. О специфичној поезици кићења у крајинској епици в. Шмаус 2011: 138–141.

⁴³ Тужбалички и панегирички пасажии срећу се и у постфолклорној епској хроници (Ђорђевић Белић 2016: 125–139, 145–151), у којој су и наглашенији у односу на песме Кашиковићеве збирке.

⁴⁴ Јунак, на пример, при опраштању љуби поручује: „Не чекај ме, не руши младости / Не мореш ми никад бити љуба” (ЕЗ 245, бр. 2), слично љуба говори Милану Топлици: „Млад остајеш, другу ћеш љубити / А ја млада у земљи трунути” (ЕЗ 245, бр. 7). Милош, слутећи смрт у боју, „наручује” љубу цару немачком и опрашта се речима: „А Бог знаде да ти доћи нећу / Јер ми срце живо мира не да / Чини ми се да ме чека биједа” (ЕЗ 245, бр. 11). Смиљана Ђорђевић Белић као једну од поетичких одлика постфолклорне епске хронике издваја управо кретање од „херојске патетике до сентименталистичког стилског комплекса” (2016: 158–163).

⁴⁵ На пример, у каталогу Милошевих подвига у варијанти о неправедно оптуженом јунаку који, вршећи тежак задатак, доказује верност (ЕЗ 245, бр. 6), наводи се, између осталог, како је спасао сватове будимског краља, а као на једну од задужбина Милошевих указује се на чесме које је чобанима подигао у планини. Подвиг у сватовима биће опеван у засебној песми (ЕЗ 245, бр. 51), док подизање чесми из захвалности према чобанима чини епилог једне друге песме (ЕЗ 245, бр. 29).

се уочавају и неки елементи граничарске епике и нарочито крајинског и новијег типа епског певања које је у литератури означено као постфолклорна епска хроника (в. Ђорђевић Белић 2016). Ове подударности значајне су нам у смислу дијахронијског позиционира нашег корпуса у развојном луку епике. Поетичке сличности с граничарском епиком огледају се првенствено у растварању стилских фигура и формула, упливу лирских стихова, експанзији патриотског тона и тежњи ка ширем сагледавању историјских догађаја.⁴⁶ Додуше, ова тежња се у Кашиковићевој збирци јавља само у случају песама које смо означили као историјске/епске панораме, у којима се, баш као и у граничарским песмама, стиче утисак казивања историје (уп. Матицки 1974: 226–227). На постфолклорну епску хронику подсећају већ поменуто удвајање почетака, хипертрофија коментара, већа улога монолога и приповедачевог гласа, те декламавање ликова. Чини се да су ове одлике нешто чешће у оним случајевима када је традиција епског певања о теми слабија, као на пример у случају варијанта о краљевима Драгутину, Часломиру, Мутимиру, те у случају широких историјских панорама. С друге стране, компримовање биографије и историје, као битна поетичка одлика постфолклорне хронике (в. Ђорђевић Белић 2016: 105–107, 169–171), присутно је у заметку и у Кашиковићевој збирци, при чему се скоро подједнако јавља и у традицијски развијеним биографијама, какве су Маркова и Милошева, и у мање познатим традицијским мотивима, какво је на пример поменуто стиховано житије краља Драгутина.

Крајинском типу певања песме Кашиковићеве збирке највише се приближавају у случајевима такозване близинске перспективе, која доприноси распеваности и развијању средњег плана (уп. Шмаус 2011: 141). У вези са ширењем средине је и поступак растварања формула, који се нарочито јавља у случају књиге и схеме пророчког сна, где се у високо стилизован и схематизован епски текст умећу објашњења и коментари⁴⁷. Певачица понекад показује тенденцију да развија медијалне епизоде и ликове, те да развијањем сцена одмора, често потпуно немотивисаног, одложи радњу⁴⁸, или маркира почетак нове деонице, што подсећа на технички поступак уобичајен за крајинску епику, у којој постоји тенденција да се „ново збивање изведе по могућству опет из мирне ситуационе слике” (Шмаус 2011: 154). Међутим, двостраност и удвајање радње, које је Шмаус издвојио као најважније одлике крајинске епике (Шмаус 2011: 70–78), као такви не постоје у Кашиковићевој збирци. Иако наилазимо на мешање сужејних типова, на уланчавање радње, а изузетно и на њено удвајање, једна радња остаје

⁴⁶ Издвојене поетичке одлике означене су управо као једне од главних одлика граничарске епике (уп. Матицки 1974: 16–22). О поступцима растварања формула и фигура класичне епике у граничарској епици (в. Матицки 1974: 85–144).

⁴⁷ О поступцима растварања формуле књиге и схеме пророчког сна у крајинској епици в. Шмаус 2011: 86–87, 144–148. Растварање формула уочено је и у постфолклорној епској хроници, а приказано је на примеру формуле вилиног поклича (уп. Ђорђевић Белић 2016: 79, 94–102)

⁴⁸ На пример, Милош, пошто дође до Косова и види Арапинов чадор, седне да одмори, јер „Сретније је јутро од вечера” (ЕЗ 245, бр. 6); исто тако Марко по повратку из просидбе седне да одмори, па тек онда позива сватове књигом (ЕЗ 245, бр. 93). Слично и краљ „од Спљетака” позива Милоша, гости га седам дана, па му тек онда саопштава разлог позива – девојка се „ашик учинила” (ЕЗ 245, бр. 7).

главна, па једномерно кретање и затварање сижеа нису дезинтегрисани, а временска компонента остаје надређена просторној⁴⁹. Овакве одлике не чуде јер хришћанска и муслиманска епска заједница на просторима Босне и Херцеговине, па и шире, на целом простору где није постојала језичка баријера, нису биле одвојене⁵⁰. Отуда су мотиви и теме, али и техничка и стилска решења, били предмет својеврсне размене. О томе, поред уочених одлика, сведоче и забележени случајеви муслимана гуслара који су били учитељи певачима хришћанима и обрнуто. Дакле, несумњиво је да су утицаји крајинског типа певања и уопште муслиманске епике⁵¹ постојали, али њих ипак не треба прецењивати. У специфичним стилским и идејним решењима Кашиковићеве певачице, који се, важно је нагласити, подударају са стилем српских епских песама забележених у приближно исто време и на блиском географском простору, требало би тражити један нов манир певања, специфичну поетику која представља мост од класичне вуковске епике ка постфолклорној епској хроници.

Наравно, никако не треба губити из вида да су песме Кашиковићеве збирке, као усталом и све песме сакупљене после Вука, претрпеле повратни утицај Вукових збирки, али и књижевности „на народну”, популарне књижевности, рукописних песмарица различите провенијенције, романтичарске историографије, писане уметничке књижевности. Не треба заборавити ни на позоришне дружине и врло популарну историјску драму⁵²

⁴⁹ Поредњи структуру и стил хришћанске, то јест класичне вуковске епске песме, и крајинске епике, Шмаус долази до закључка да је основна дистинктивна црта између ова два типа певања однос према просторној и временској димензији – за хришћанску епiku карактеристична је превласт временске, док је за крајинску карактеристична превласт просторне компоненте, то јест попречног пресека песме услед ширења средине и изграђивања двостраности (Шмаус 2011: 72–73).

⁵⁰ Шмаус такође не одриче утицаје једног типа певања на други, истиче да су они нарочито били јаки на ужем простору Босне и Херцеговине, те да су посебно наглашени у песмама о ускоцима, чему је погодвала тематска блискост крајинске и хришћанске ускочке епике и практично исти фонд јунака који се, зависно од идеолошке тачке колектива, премештају на линији „свој” – „туђи” (Шмаус 2011: 48, 115, 174–181). У случају извођења пред мешовитом публиком, или у случају да певач једне заједнице пева пред припадницима друге, песме су трпеле и извесне корекције, првенствено у погледу односа према непријатељу, инсистирања на националном поносу и имену. О овоме сведочи и једна драгоцена Кашиковићева напомена уз реч „сремске” у стиху: „Вино пију сремске војводе” (ЕЗ 245, бр. 72), а напомена гласи: „Ово је мјесто српске. Тако је, вели пјевачица, чешће пута гуслар [вероватно мисли на свог стрица Вида] пред Турцима пјевао, да их не ражљути” (ЕЗ 245: 245-363а). Напомена је драгоцена и због тога што сведочи о усменом традирању Кашиковићевих песама.

⁵¹ Овде мислимо на блискост и с другим типом муслиманске епике који је означен као херцеговачки или јужни тип (поделу на крајински и херцеговачки тип муслиманске епике Шмаус преузима од Мурка, в. Шмаус 2011: 37–39). Ако овај тип певања, на Шмаусовом трагу, схватимо као прелазни тип од класичне хришћанске ка крајинској епизи, то јест као тип певања у којем се одлике крајинске епике јављају у заметку и недоследно, онда би се он могао узети заправо и као ближи поетичким одликама Кашиковићевих песама. У овом смислу значајан је и ареал с којег су Кашиковићеве записи, а то је подручје Загорја, то јест околина Калиновика у Херцеговини (место рођења Ане Бугариновић). Изгледа да је ово било јако епско жариште јер практично цела збирка Јована Мутића потиче управо одавде (све Мутићеве песме у ЕЗ 47 и ЕЗ 78 забележене су овде, док се за песме у ЕЗ 88 каже само да су забележене у Херцеговини). Спорадичних записа из Загорја има и у другим збиркама Етнографске збирке САНУ. С друге стране, Јован Радуловић је као највећа епска жаришта у Херцеговини означио крајеве око Гацка и Невесиња, те јужно око Требиња (Радуловић 2010: 170).

⁵² Јован Радуловић истиче да је историјска драма била врло популарна у Мостару, то јест Херцеговини, нарочито Стеријини и Суботићевим историјским комади и трагедије (Радуловић 2010: 271–302). Интересовање за ову врсту драме било је у непосредној вези с испољавањем националних

као расадник мотива. Такође, постојали су и утицаји других уметности, у првом реду они хришћанске иконографије и барокне графике. Међутим, сви могући утицаји утапали су се у фонд традицијских знања, прилагођавали се постојећим фолклорним наративима, да би „радом” традиције били коначно прихваћени или одбачени. Иако овакви утицаји и измењен духовни контекст друге половине 19. века померају Кашиковићеве и сличне записе донекле ка такозваној народској књижевности⁵³, донекле чак и „пучком књижевном феномену” (в. Зећевић 1978)⁵⁴, мишљена смо да се они не смеју искључити из корпуса српског фолклора. Уосталом, такви какви су, они су израз свога времена, одушевљења и заблуда својих сакупљача и певача (можда и певача-састављача), и не може им се оспорити да су циркулисали у одређеној заједници, што је и најбитнија одлика фолклорног дела.

Отуда би требало ревидирати ставове одређених проучавала који су у Кашиковићу видели мистификатора и првенствено националног радника и идеолога. Због баласта првенствено Марамбоовог ауторитета, упркос обимној збирци и значајној културноисторијској улози, Кашиковић је до данас остао маргинална личност српске фолклористике. Најранији коментар о његовој збирци оставио је Александар Белић. Белешка се односи на оних 25 песама послатих Академији 1920. године и драгоцен је јер Белић није знао чију збирку прегледа. Премда истиче да су у питању „у главном препеви, врло различитог типа и различне садржине, познатих предмета” (ЕЗ 375-33-2), те да је реч о песама „другог реда или можда још којега нижег реда по својој унутрашњој вредности” (ЕЗ 375-33-2), он ипак саветује Академији

осећања и израз љубави према народној прошлости, „стара патетика наших писаца понекад шупља и намештена, али не без извесног ефекта подизала је духове” (Радуловић 2010: 289).

⁵³ Термин узимамо у значењу које му даје Соња Петровић. Под народском књижевношћу она подразумева песме које је певао народни певач под утицајем неког писаног текста (в. Петровић 2000: 146). Преглед термилошких дистинкција песме „на народну” и „народска књижевност” даје Смиљана Ђорђевић Белић (2016: 27–29).

⁵⁴ Извесне поетичке одлике приближавају песме Кашиковићеве збирке (и њој савремених збирки) пучким књижевним творевинама, што и не чуди будући да се пучки књижевни феномен плео на граници усменог и писаног. Можда би се неке стилске и идејне подударности могле објаснити и специфичним књижевним/уметничким укусом, миграцијама пучких наратива најразличитије врсте (од писаних и усмених текстова до визуелних наратива). Тако би појачана новелистичко-авантуристичка црта Кашиковићевих песама могла бити у вези с интересовањем за чудно и сензационално, које је издвојено као једна од одлика пучког књижевног феномена. Међу подударностима уочавају се и моралистичке тенденције, тежња ка растварању стилских фигура, ка целовитости приповедања. Такође, пучке књижевне творевине имале су важну улогу у ширењу илирских идеја и националном буђењу, песме су практично имале функцију летка и служиле омасовљењу покрета, па би се у овом светлу можда могло гледати и на неке од ангажованих песама Кашиковићевих (мислимо на оне три које су нарочито сметале Марамбоу). Можда је својеврсни манир утилитаризма карактеристичан за пучки књижевни феномен могао утицати и на појаву идеологизованог говора у појединим Кашиковићевим песама и њихово отварање ка потребама савременог тренутка. Наравно, овим кратким освртом на сличности пучких књижевних творевина и Кашиковићевих записа нисмо хтели да пренагласимо утицаје пучког феномена на Кашиковићеве певаче или на Кашиковића као редактора грађе. Заправо, могуће је да су директни утицаји били занемарљиви. Хтели смо да укажемо на својеврсну књижевну климу, књижевни укус најширих слојева, доживљај света. Време Кашиковићевих певача одавно није оно идеално епско време, књижевност у најширем смислу и то првенствено пучка књижевност, она нижег естетског регистра, на граници усменог и писаног, морала је макар посредно утицати на носиоце традицијске културе. Отуда би се идејни, стилски и поетички отклони Кашиковићеве збирке, који се не смеју пренаглашавати и који су више тенденција него закономерност морали узети као најнепосреднији доказ аутентичности грађе, њене урођености у тренутак у којем је настајала.

да откупи песме јер „није искључено да су у основици ових народних песама и заиста локалне народне песме, са месним колоритом” (ЕЗ 375-33-2). Судећи по сродним мотивима, стилским и идејним подударностима Кашиковићевих и оновремених записа српских епских песама с истог ареала, као и мотивским подударносима с прозном традицијом забележеном на просторима Босне и Херцеговине, Белић је био у праву. Позитивну оцену о Кашиковићевој збирци и његовом сакупљачком раду дао је и Јован Кршић 1927. у предговору првој књизи *Народног блага*, које представља избор из Кашиковићеве и збирке епских песама *Босанске виле*. Без икаквог критичког отклона Кршић закључује да је Кашиковић: „имао ерудиције и смисла за сакупљачки посао, он је бележио песме тачно онако како их је чуо” (НБ I: XV), али се не упушта ни у анализу саме грађе ни у анализу Кашиковићевих сакупљачких начела.

Потоње оцене, међутим, неће бити тако ласкаве. Војислав Јовановић Марамбо⁵⁵ ће у својим опсежим истраживањима плагијата, фалсификата и мистификација у народној поезији Кашиковића означити као непоузданог сакупљача и родољубивог мистификатора, а у свој нацрт *Антологије лажне народне поезије* унеће чак двадесет песама из Кашиковићеве збирке послате Академији (Пантић 2008: 442–445) и додати да су многе његове песме „политички чланци у десетерцу” (Пантић 2008: 443).⁵⁶ Марамбо неће, међутим, детаљније разматрати сакупљачка начела и рад самог Кашиковића, једноставно ће га прикључити целој групи поствуковских сакупљача у којима је овај проучавалац видео „набеђене фолклористе” (Јовановић 2001а: 242), трговце умотворинама, опортунисте и наследнике Вукове, којима је недостајало снаге и умећа да доврше његов посао (уп. Јовановић 2001б). Чини се као да је Марамбо изградио својеврсни култ Вуков и да је поетичке одлике и несумњиве естетске вредности антологијских Вукових песама узео као једини прави показатељ епског стила и начина певања. С укусом изграђеним на вуковским песмама, акрибичан и строг у оценама, Марамбо као да је остајао слеп за другачије токове епског певања, други манир певања и као да је естетизован текст претпоставио сировом теренском запису, при чему је недовољно пажње обраћао на сам културноисторијски контекст сакупљања и нарочито на однос сакупљача према фолклору и

⁵⁵ Књижевноисторијски, методолошки и теоријски приступи Војислава Јовановића Марамбоа народној књижевности и његово схватање аутентичности фолклора, то јест проучавање проблема фалсификата, плагијата и мистификација свестрано су анализирани у докторској дисертацији Александре Бјелић. (в. Бјелић 2022).

⁵⁶ Занимљиво је да се у свом главном чланку „О лажној народној поезији”, у ком расправља о питању фалсификата, плагијата и мистификација, а у којем су у истраживачком фокусу збирке Новице Шаулића и Богољуба Петрановића, Марамбо само кратко осврнуо на три песме Кашиковићеве збирке, о којима, с правом, говори као о специфичним политичким чланцима (Јовановић 2001в: 311). Реч је о песмама које су настале као одраз свог времена и идеолошко-политичких превирања, у којима се поетичка средства и мотиви усменог песништва користе да би се пласирале нове идеје. Али, поменуте песме су изузетак и немају везе с целином Кашиковићеве збирке, у њима су до крајности доведне неке од тенденција присутних у појединим, не свим, песмама збирке. Треба напоменути и то да је Марамбо планирао да напише студију под називом „Родољубиве мистификације Николе Т. Кашиковића, уредника *Босанске виле*”, о чему сведоче белешке у његовој рукописној заоставштини. Судећи по њима, Марамбо је планирао да открије књижевне изворе неких Кашиковићевих песама, и да укаже на рецепцију овог сакупљача (уп. Јовановић 2001г: 443).

питању аутентичности. У овако постављеним методолошким оквирима није ни чудо што је готово сваки Вуков настављач доживео осуду и што је сакупљеној грађи одрицана готово свака вредност.

Негативно ће се о Кашиковићевој збирци изразити и Радмила Пешић. Она ће, међутим, више критиковати заиста лоше уређено издање Кашиковићевих песама, које не испуњава критеријуме ни популарног, а камоли научног издања. Реч је о избору епских песама из Кашиковићеве збирке, њих тридесет, које су дате без икаквих напомена и предговора, при чему неке од унетих песама уопште нису Кашиковићеви записи, а једна је препев Пушкинове песме (в. Кашиковић 1951). У кратком осврту на саму грађу Радмила Пешић ће истаћи да су песме, иако по тематици старијих времена, готово све новијег постанка, да су њихови певачи познавали штампане збирке народних песама и да се „у језику, начину опевања личности и догађаја осећа да певач има књишке културе” (Пешић 1954: 367). Премда је последње запажање тачно, те би се њиме могле објаснити неке од стилских одлика, врло је смела оцена да песме „нису живе у народу” (Пешић 1954: 367). Ову оцену релативизује већ Кашиковићево указивање на Вида Дубљевића, Аниног стрица, као њеног учитеља, контекстуални подаци о другим певачима, и првенствено варијанте песама забележене од других сакупљача.

На Марамбоовом трагу негативну оцену о сакупљачима после Вука дали су Никола Килибарда и Мирослав Пантић, при чему се ни један ни други проучавалац нису бавили Кашиковићевом збирком.⁵⁷ Ипак, као да је, услед ауторитета Марамбоа и његових следбеника, а можда пре услед одређене истраживачке парадигме која је полазила искључиво с вуковског и естетског становишта, посредно цела грађа *Етнографске збирке САНУ* маргинализована. Она је до данас остала „контроверзно наслеђе” (Пандуревић 2019: 29) српске фолклористике. Контрааргументе, првенствено у погледу Петрановића, чија је збирка и била више у фокусу проучавалаца такозваног лажног народног песништва, први ће изнети Љубомир Зуковић (в. Зуковић 1977, Зуковић 1980) и на његовом трагу Ђенана Бутуровић (Buturović 1985), при чему треба напоменути да је и Ненад Љубинковић заступао мање ригидан ставу у погледу Петрановића (в. Љубинковић 1975). Премда ниједан од поменутих проучавалаца не помиње Кашиковића, захтев за ревизијом марамбоовског приступа питању аутентичности који се назире у њиховим теоријско-методолошким приступима може се посматрати и као захтев за другачијим читањем целог корпуса који је Марамбо означио као сумњив.⁵⁸ Током последње деценије овакви захтеви су све чешћи, отварају се

⁵⁷ Килибардин фокус ће бити на Петрановићу. Полазећи од негативног Јагићевог приказа Петрановићеве збирке и Марамбоових ставова, овај проучавалац ће, у не баш добро аргументованој студији, с низом поједностављених и искривљених закључака, коначно пресудити против Петрановића (в. Килибарда 1974). Пантић у широком дијахронијском луку (од првих приморских записа до савременог тренутка) приказује бележење народних умотворина и мистификовање које га је неретко пратило, при чему се у сагледавању поствуковских сакупљачких пројеката позива на Марамбоова начела и већини тих записа одриче естетску вредност, али исто тако указује и на то да та обимна грађа никад није критички сређена и изучена. Самог Кашиковића он не помиње (в. Пантић 1996).

⁵⁸ Полемичким гласовима треба додати и глас Миодрaга Матицког, који се у својим проучавањима граничарске епике дотакао и сувише ригидно постављеног питања аутентичности и канонског

нови приступи, иде ка анализи контекста и сакупљачке методологије. Тежи се сагледавању грађе са становишта политике и антропологије фолклора, историје идеја, институционалног проучавања и културе сећања. Тежи се отварању истраживачког поља у ком би се корпус поствуковских записа сагледавао као коректив и нужна допуна Вуковог канона (уп. Пандуревић 2011; Пандуревић 2016б; Пандуревић 2017; Пандуревић 2019; Гароња Радованац 2009; Гароња Радованац 2014; Гароња Радованац 2019; Кнежевић 2011; Кнежевић 2014; Кнежевић 2021). Ипак, погрешно би било мислити да се Кашиковићеве и сличне збирке у овим радовима узимају без икакве резерве. На пример, Јеленка Пандуревић истиче да су Кашиковићеве записи „понајмањерелевантни” (2011: 93), али подвлачи да их је немогуће искључити из истраживачког поља српске фолклористике, чак и у изучавању питања генезе епике. Ауторка додаје и да је обим редакторских интервенција данас немогуће утврдити, али да оне нису настајале само као одраз политичких и идеолошких убеђења сакупљача него су последица и „неповратно изгубљеног начина мишљења и доживљаја свијета” (Пандуревић 2011: 95). Гароња Радованац истиче да је *Етнографска збирка* сведочанство једног времена, а данас, после ратова и миграција становништва, често и једино сведочанство о фолклору Срба у периферним областима. Она оцењује да је то „можда најзначајнија збирка рукописне забележене усмене грађе са наших простора” (Гароња Радованац 2009: 337), али да је, упркос томе, првенствено због Марамбоовог оштрог става и „искључиво кабинетског познавања усмене поезије” (Гароња Радованац 2009: 344), те „предрасуда да после Вука више не постоје вредније песме” (Гароња Радованац 2009: 342) неправедно запостављена.

Ако узмемо у обзир да су погледи на концепт аутентичности у савременој фолклористици промењени, то јест да се аутентичност открива као једна од роматичарских и дискурзивних константи и опсена фолклористике, то јест као опште место фолклористичког наратива (уп. Vendix 1997), те да је свака текстуализација нужно условљена низом фактора, а фолклор као облик директне контактне комуникације у писмо практично непреводив, неопходно је да се отвори пут ка новом и другачијем читању Кашиковићеве и њој савремених збирки. У одбрану Кашиковићеву скренућемо пажњу и на неколико контекстуалних напомена које би говориле против дописивања и намештања грађе. Наиме, уз неколике песме он ће оставити напомену да се певачица даље не сећа.⁵⁹ Напомене ове врсте говоре у прилог томе да Кашиковић није сугерисао певачици како да допева песме. Слично ће за варијанту о Владимиру и Косари (ЕЗ 245, бр. 64) рећи да је „чудновата пошто биједи Грке за смрт краља Владимира, а знамо да су Бугари то учинили” (ЕЗ 245: 245-338а), али, очигледно опет неће интервенисати. Чини се да је Кашиковић наступао с позиције ауторитета и познаваоца народне песме

статуса Вукових збирки, према чијим поетичким и стилским одликама се премеравају потоње збирке епике. Овај проучавалац отуда истиче да је „прећутно (је) прихваћен и тешко одржив став да народна песма мора да већим својим делом одговара законитостима које нуди искуство стечено на основу Вукових збирки” (Матицки 1974: 26).

⁵⁹ Оваква напомена даје се уз песме „Стеван Милутинов добија поново очи” (ЕЗ 245, бр. 54), „Милош Обилић и Бановић Страхиња” (ЕЗ 245, бр. 101), „Царица Росанда и Марко Краљевић” (ЕЗ 245, бр. 102).

и народног духа који је ту песму изнедрио и да је имао своје сопствене аршине шта се сме и може, а шта не сме поправљати. Но, ни у овом погледу Кашиковић се није разликовао од других сакупљача и издавача народних умотворина јер „сам феномен 'народног духа' је [...] сваки записивач, издвач и критичар тумачио по свом нахођењу и осећању” (Самарџија 2013: 60).⁶⁰ Као што је већ истакнуто, Кашиковић је декларативно био против било каквог намештања при записивању, али је исто тако заступао тезу да песме пре штампања морају проћи кроз његове руке.

Збирка Николе Кашиковића, настала у околностима борбе српског народа за очување националног имена, културе и језика у време аустроугарског режима у Босни и Херцеговини, у многоме је одређена захтевима времена, будући да је истовремено била и израз и оружје поменуте борбе. С друге стране, она је одраз сакупљачких начела и заблуда самог Кашиковића, те се као таква не може посматрати ван културноисторијског контекста, нити се у погледу аутентичности може премеравати савременим аршинима. Кашиковићев однос према фолклору, идеја о његовом значају за потврђивање националног идентитета и креирање колективног памћења, принципи на којима почива збирка и сакупљачка методологија, не разликују се битније од временски блиских пројеката сакупљања народних умотворина, укључујући и оне с друкчијом идеолошком и националном ознаком. Сачувана Кашиковићева збирка обухвата само део грађе овог сакупљача, међутим, по свој прилици, није реч о насумичном избору, него о репрезентативном узорку који је Кашиковић понудио Академији. Песме ове збирке засноване на донекле другачијем естетском доживљају, поетичким и стилским одликама од класичне вуковске епике представљају битан материјал за дијахронијско проучавање српске епике, чине мост између класичне епике и постфолклорне епске хронике и говоре о виталности жанра и нужним, али животодавним менама традиције.

Цитирана литература

- Бјелић, Александра. *Војислав М. Јовановић Марамбо као проучавалац усмене књижевности*. Београд: Филолошки факултет, 2022. <https://nardus.mfn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/21273/Disertacija_13344.pdf?sequence=1&isAllowed=y> 22. 1. 2023.
- Војиновић, Станиша. „Сарадници часописа Босанска вила (1885–1914)”. *Књижевна историја*, год. 39, бр. 131–132 (2007): 279–311.
- Гароња Радованац, Славица. „Сакупљачи са територије Војне Крајине и њихове рукописне збирке у *Етнографској збирци Архива САНУ*”. У: Василије Крестић (ур.). *Зборник о Србима у Хрватској 7*. Београд: САНУ, 2009: 337–399.
- Гароња Радованац, Славица. „Војислав Јовановић Марамбо и његово проучавање мистификација у српској народној поезији”. У: *Од Цариграда до Будима*. Нови Сад: Академска књига, 2014: 162–199.

⁶⁰ Снежана Самарџија показује да је сваки запис нужно услован, те да се штампање, то јест објављивање грађе мора посматрати као другостепени облик прилагођавања и намештања записа. Она истиче да се у том процесу „по интервенцијама у усменом материјалу нису (се) много разликовали самоуки родољуби од књижевника, уредника часописа и научника” (2013: 61).

- Гароња Радованац Славица. „Етнографска збирка Архива САНУ: један неиспуњен аманет Стојана Новаковића”. У: Илија Николић, *Етнографска збирка Архива САНУ. Преглед рукописне грађе*. Славица Гароња Радованац, Јеленка Пандуревих (прир.). Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци Филолошки факултет, 2019: 11–25.
- Ђорђевић Белић, Смиљана. „Вукови принципи бележења епске грађе и савремени концепти фолклористичког терена”. У: Нада Милошевић Ђорђевић (ур.). *Вук Стефановић Караџић*. Београд: САНУ, 2015: 347–360.
- Ђорђевић Белић, Смиљана. *Постфолклорна епска хроника: жанр на граници и границе жанра*. Београд: Институт за књижевност и уметност – Чигоја штампа, 2016.
- Ђуричковић, Дејан. *Босанска вила: 1885–1914. Књижевноисторијска студија*. Сарајево: Свјетлост, 1975а.
- Ђуричковић, Дејан. *Босанска вила: 1885–1914. Библиографија I*. Сарајево: Свјетлост, 1975б.
- Ђуричковић, Дејан. *Босанска вила: 1885–1914. Библиографија II*. Сарајево: Свјетлост, 1975в.
- Зуковић, Љубомир. „Кривотворење у народној књижевности. Начин и смисао”. У: Слободан Ж. Марковић (ур.). *Научни састанак слависта у Вукове дане*, бр. 9 (1980): 369–383.
- Јовановић, Војислав Марамбо. „Око корпуса народних песама. Сто хиљада песама, али колико фалсификата”. У: Илија Николић, Дејан Ајдачић (ур.). *Сабрана дела Војислава М. Јовановића*. Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, 2001а: 239–243.
- Јовановић, Војислав Марамбо. „Српска академија наука и њени сакупљачи”. У: Илија Николић, Дејан Ајдачић (ур.). *Сабрана дела Војислава М. Јовановића*. Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, 2001б: 357–363.
- Јовановић, Војислав Марамбо. „О лажној народној поезији”. У: Илија Николић, Дејан Ајдачић (ур.). *Сабрана дела Војислава М. Јовановића*. Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, 2001в: 283–333.
- Јовановић, Војислав Марамбо. „Родољубиве мистификације Николе Т. Кашиковића, уредника Босанске виле”. У: Илија Николић, Дејан Ајдачић (ур.). *Сабрана дела Војислава М. Јовановића*. Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, 2001г: 443.
- Килибарда, Новак. *Богољуб Петрановић као сакупљач народних песама*. Београд: САНУ, 1974.
- Кнежевић, Саша. „Рецепција Вуковог дјеловања у босанскохерцеговачкој културној јавности”. У: Драгана Мршевић Радовић (ур.). *Научни састанак слависта у Вукове дане. Српска књижевност и европска књижевност*, 40/2, Београд: МСЦ, 2011: 269–278.
- Кнежевић, Саша. „Главнина се чува и пјева без престанка – два скрајнута баштеника српске традиције”. У: Слободан Наградић (ур.). *Традиција и идентитет*. Бања Лука: Друштво чланова МС у Републици Српској, 2014: 177–186.
- Кнежевић, Саша. *Велики пјевачи поствуковске епохе из Босне и Херцеговине*. Вишеград: Андрићев институт, 2021.
- Краљачић, Томислав. *Калајев режим у Босни и Херцеговини*. Београд: Catena mundi, 2017. [прво издање 1987. године]
- Крушевац, Тодор. *Сарајево под Аустроугарском управом 1878–1918*. Сарајево: Музеј града, 1960.
- Кршић, Јован. „Сарајево као културни центар”. У: Дејан Ђуричковић (прир.). *О српској књижевности у Босни и Херцеговини*. Бања Лука: Матица српска – Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, 2012: 62–75. [прешампан Кршићев чланак из 1939. године]
- Љубинковић, Ненад. „Преиспитивање области науке о усменој књижевности”. *Књижевна историја*, год. 8, бр. 29 (1975): 572–574.
- Максимовић, Војислав. *Вук и сљедбеници*. Србиње: Српско просвјетно и културно друштво Просвјета, 1997.

- Матицки, Миодраг. *Српскохрватска граничарска епика*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 1974.
- Нишкановић, Мирослав. „Преглед етнолошких истраживања Босне и Херцеговине”. У: Славенко Терзић (ур.). *Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена*. Београд – Нови Сад: Исторјиски институт – Православна реч, 1995: 135–145.
- Пандуревић, Јеленка. „Фрагменти о српским народним пјесмама из Босне и Херцеговине”. У: Младен Шукало, Игор Симановић (ур.). *Статус српске књижевности у Босни и Херцеговини*. Бањалука: Матица српска – Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, 2011: 87–110.
- Пандуревић, Јеленка. „Српска фолклористика у Босни и Херцеговини (кратак преглед и перспективе)”. У: Јасмина Јокић, Зоја Карановић (ур.). *Савремена српска фолклористика 1*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2013: 43–57.
- Пандуревић, Јеленка. *Из фолклорне ризнице Босанске виле: епско-лирске пјесме*. Нови Сад – Београд – Бања Лука: Матица српска – Институт за књижевност и уметност – Матица српска – Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, 2015.
- Пандуревић, Јеленка. „Вукови сљедбеници и противници у Босанској вили”. У: Сава Дамјанов (ур.). *За и против Вука 2*. Београд: Службени гласник, 2016а: 285–319.
- Пандуревић, Јеленка. „Високопоштована Академијо! Поглед иза кулиса”. *Лицеум*, год. 22, бр. 16 (2016б): 11–31.
- Пандуревић, Јеленка. „Рукописна заоставштина Јована Мутића у Архиву САНУ”. *Лицеум*, год. 23, бр. 18 (2017): 9–46.
- Пандуревић, Јеленка. *Из фолклорне ризнице Босанске виле: епско-лирске пјесме. Књ. 2*. Нови Сад – Београд – Бања Лука: Матица српска – Институт за књижевност и уметност – Матица српска – Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, 2018.
- Пандуревић, Јеленка. „Невоље са наслеђем: Ко узме кајаће се, ко не узме кајаће се”. У: Илија Николић, *Етнографска збирка Архива САНУ. Преглед рукописне грађе*. Славица Гароња Радованац, Јеленка Пандуревић (прир.). Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци Филолошки факултет 2019: 29–39.
- Пантић, Мирослав. „Право и лажно у народном песништву у свету и код нас, у прошлости и данас”. У: Мирослав Пантић (ур.). *Право и лажно народно песништво*. Деспотовац: Дани српског духовног преображења, 1996: 9–31.
- Пантић, Мирослав. „Рукопис ’Зборник (антологија) лажне народне поезије’ Војислава М. Јовановића”. У: Мирослав Пантић (ур.). *Словенски фолклор и фолклористика на размеђи два миленијума*. Београд: Балканолошки институт САНУ, 2008: 377–500.
- Петковић, Данијела. *Типологија епских песама о женидби јунака*. Београд: Чигоја штампа, 2008.
- Петковић, Данијела. *Јунак и сиже епске песме*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2019.
- Петровић, Соња. „Сраженије Гаврила Ковачевића и усмена традиција о Косовском боју”. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, XLVIII бр. 1, (2000): 139–185.
- Петровић, Соња. „Вук Караџић и романтичарско схватање фолклора”. У: Нада Милошевић Ђорђевић (ур.). *Вук Стефановић Караџић*. Београд: САНУ, 2015, 493–504.
- Петровић, Соња. „Неколико песама из рукописне збирке Николе Т. Кашиковића”. *Фолклористика*, год. 2, бр. 2 (2017): 171–188.
- Пешић Ненин, Радмила. „Народне пјесме из збирке Николе Т. Кашиковића, Сарајево 1951.”. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. 20, св. 3–4 (1954): 367.
- Питулић, Валентина. „Женидба косовских јунака у кругу варијаната: прилог проучавању веродостојности песама”. *Радови Филозофског факултета*, бр. 14, књ.1 (2012): 65–73.
- Поповић, Тања. *Српска романтичарска поема*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 1999.
- Радловић, Јован. „Последњи вуковци у Херцеговини”. *Просвјета*, год. XXI, (1937): 701–711.

- Радуловић, Јован. *Славно доба Мостара. Мостарски српски друштвени и књижевни покрет у другој половини прошлог и на почетку овог века*. Мостар – Требиње: Српска православна црквена општина – Српско просвјетно и културноумјетничко друштво Гусле – Манастир Тврдош, 2010.
- Ризвић, Мухсин. „Улога редакције у књижевном одређењу часописа Босанска вила”. У: Слободанка Пековић, Весна Матовић (ур.). *Традиционално и модерно у српским часописима на почетку века (1895–1914)*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за књижевност и уметност, 1992: 23–37.
- Самарџија, Снежана. „’Поправљање’ усмене варијанте или о штампању српских народних умотворина”. У: Јасмина Јокић, Зоја Карановић (ур.). *Савремена српска фолклористика I*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2013: 57–66.
- Терзић, Славенко. „Пројект ’аустроугарског Балкана’ у Босни и Херцеговини: о идеолошким основама научних истраживања и научне пропаганде”. У: Славенко Терзић (ур.). *Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена*. Београд – Нови Сад: Историјски институт – Православна реч, 1995: 407–423.
- Трајковић, Борјанка. *Никола Т. Кашиковић: живот и дело*. Београд: Народна библиотека Србије, 2006.
- Поровић, Владимир. „Српске народне пјесме. Библиографски преглед збирки”. *Српски књижевни гласник*, год. 27, бр. 258 (1911): 593–603; год. 27, бр. 260 (1911): 750–758.
- Поровић, Владимир. „Из сарајевске прошлости”. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ 16, св. 1, (1936): 9–28.
- Џонић, Урош. „Српске народне пјесме у Босанској вили: 1885–1914. Библиографија”. *Живот*, год. 3, књ. 4, св. 21 (1954а): 454–465; књ. 5, св. 22–23 (1954а): 620–634.
- Џонић, Урош. „Српске народне приповетке у Босанској вили: 1885–1914. Библиографија”. *Живот*, год. 3, књ. 5, св. 24 (1954б): 56–64; књ. 5, св. 25 (1954б): 127–134; књ. 5, св. 26 (1954б): 263–264.
- Шмаус, Алојз. *Студије о јужнословенској народној епизи*. Београд – Нови Сад: ЗУНС – Вукова задужбина – Матица српска, 2011.
- Bendix, Regina. *In Search of Authenticity: the Formation of Folklore Studies*. Madison: The University of Wisconsin Press, 1997.
- Buturović, Đenana. „Sakupljanje epskih narodnih pjesama u Bosni i Hercegovini u XIX vijeku i dokumentacioni značaj sakupljanje građe”. *Glasnik Zemaljskog muzeja. Etnologija*, sv. 40 (1985): 29–44.
- Kokjara, Đuzep. *Istorija folkloru u Evropi I*. Beograd: Prosveta, 1984.
- Kruševac, Todor. „Najplodniji period sakupljanja narodnih umotvorina u Bosni”. *Pregled*, knj. II, sv. 8–9, (1947): 834–837.
- Kruševac, Todor. *Bosansko-hercegovački listovi u XIX veku*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1978.
- Milaković, Josip. *Bibliografija hrvatske i srpske narodne pjesme: građa. I*. Sarajevo: Zemaljska štamparija, 1919.
- Naumović, Slobodan. *Upotreba tradicije u političkom i javnom životu Srbije na kraju dvadesetog i početkom dvadeset prvog veka*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2009.
- Vervaet, Stijn. *Centar i periferija u Austro-Ugarskoj: dinamika izgradnje nacionalnih identiteta u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine na primjeru književnih tekstova*. Zagreb – Sarajevo: Synopsis, 2013.
- Zečević, Divna. „Pučki književni fenomen”. У: *Povijest hrvatske književnosti I. Usmena i pučka književnost*. Zagreb: Liber – Mladost, 1978.
- Zuković, Ljubomir. „Vrčevićeve i Petranovićeve zbirke narodnih umotvorina u svjetlu najnovijih istraživanja”. У: Midhat Begić (ur.). *Književnost Bosne i Hercegovine u svjetlu dosadašnjih istraživanja*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1977: 211–223.

Извори

- БВ 1886/12 – „Како је Бихаћ пао у турске руке”. *Босанска вила*, год. 1, бр. 12, (1886): 187–188.
- БВ 1887/11 – Кашиковић, Никола. „Српске народне пјесме герзовске и ђевојачке из Босне. Скупио их П. Мирковић”. *Босанска вила*, год. 2, бр. 11, (1887): 174–176.
- БВ 1887/12 – Кашиковић, Никола. „Српске народне пјесме герзовске и ђевојачке из Босне. Скупио их П. Мирковић”. *Босанска вила*, год. 2, бр. 12, (1887): 190–191.
- БВ 1887/18 – „Маркова женидба”. *Босанска вила*, год. 2, бр. 18 (1887): 283–284.
- БВ 1890/1 – „Милош и Милинко”. *Босанска вила*, год. 5, бр. 1 (1890): 12–13.
- БВ 1894/14–15 – белешка уз приповетку „Биберчић”. *Босанска вила*, год. 9, бр. 14–15, (1894): 225.
- БВ 1897/4 – „Свети Саво у народном предању”. *Босанска вила*, год. 12, бр. 4 (1897): 56.
- БВ 1898/2 – „Краљевић Марко тражи брата у Сарајеву”. *Босанска вила*, год. 13, бр. 2, (1894): 26–28.
- БВ 1898/3 – „Краљевић Марко тражи брата у Сарајеву”. *Босанска вила*, год. 13, бр. 3, (1894): 43–45.
- БВ 1900/24 – Кашиковић, Никола. „Српске народне приповијетке. Вјерно побиљежио и за штампу приредио М. Б. Кордунаш”. *Босанска вила*, год. бр. 24, (1900): 351–352.
- БВ 1902/4 – „Милан Бугариновић” (читуља). *Босанска вила*, год. 17, бр. 4 (1902): 80.
- БВ 1903/6 – Кашиковић, Никола. „Јевтино издање српских народних пјесама”. *Босанска вила*, год. 18, бр. 6 (1903): 117.
- БВ 1903/19–20 – Кашиковић, Никола. „Сарајке”. *Босанска вила*, год. 18, бр. 19–20 (1903): 355.
- БВ 1913/19 – „Цар од Стамбола и Бановић Секула”. *Босанска вила*, год. 28, бр. 19 (1913): 269–270.
- БВ 1913/20 – „Цар од Стамбола и Бановић Секула”. *Босанска вила*, год. 28, бр. 20 (1913): 286.
- БВ 1913/21 – „Цар од Стамбола и Бановић Секула”. *Босанска вила*, год. 28, бр. 21 (1913): 301–302.
- Годишњак VI 1892 – Новаковић, Стојан. „Академији философских наука”. *Годишњак Српске краљевске академије*, Београд: Државна штампарија (1893): 74–79.
- ЕЗ 47 – Мутић, Јован. *Српске народне пјесме гусларске*. Београд: Архив САНУ, Етнографска збирка 47.
- ЕЗ 64/1 – Петрановић, Богољуб. *Српске народне пјесме из Босне: Епске пјесме старијег времена. Четврта књига*. Београд: Архив САНУ, Етнографска збирка 64/1.
- ЕЗ 78 – Мутић, Јован. *Српске народне гусларске пјесме. Етнографска збирка Архива САНУ*, 78. Београд.
- ЕЗ 88 – Мутић, Јован. *Народне пјесме мушке. Етнографска збирка Архива САНУ*, 88. Београд.
- ЕЗ 245 – Кашиковић, Никола. *Српске народне јуначке пјесме из Босне и Херцеговине. Етнографска збирка Архива САНУ*, 245. Београд.
- ЕЗ 375/33-1 – Писмо Николе Кашиковића Српској краљевској академији. *Етнографска збирка Архива САНУ*, 375/33-1. Београд.
- ЕЗ 375/33-2 – Белић, Александар. *Српске народне песме из Босне и Херцеговине. Етнографска збирка Архива САНУ*, 375/33-2. Београд.
- ЕЗ 375/55-15 – Писмо Јована Мутића Српској краљевској академији. *Етнографска збирка Архива САНУ*, 375/55-15. Београд.
- Јавор 1893/10 – Кашиковић, Никола. „Српске народне женске пјесме из Сарајева. Сабрао Михаило Милановић”. *Јавор*, год. 22, бр. 10(1893): 322–324.
- Кашиковић, Никола. *Народне пјесме из збирке Николе Т. Кашиковића*. Сарајево: Свјетлост, 1951.
- НБ I – Кашиковић, Никола. *Народно благо I*. Сарајево: Књижарница Николе Т. Кашиковића, 1927.

- НБ II – Кашиковић, Никола. *Народно благо II*. Сарајево: Књижарница Николе Т. Кашиковића, 1928.
- Нови Требевић 1893 – „Марко Краљевић и делибаша Ибро”. *Нови Требевић. Велики српски шлустровани календар за просту годину 1893*, год. 2 (1893): 105.
- Петрановић II – Петрановић, Богољуб. *Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине*, књ. 2. *Епске пјесме старијег времена*. Београд: Српско учено друштво, 1867.
- Петрановић III – Петрановић, Богољуб. *Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине*, књ. 3. *Јуначке пјесме старијег времена*. Београд: Државна штампарија, 1870.

Dejan Ilić

THE EPIC FOLK SONGS COLLECTION BY NIKOLA KAŠIKOVIĆ

Summary

Nikola T. Kašiković is one of the most important Serbian cultural workers of the late 19th century in Bosnia and Herzegovina. As a long-time editor of *Bosanska vila*, Kašiković initiated, directed, and organized extensive work on the collecting of folk art. He left behind an extensive collection of epic folk songs, which are part of the SASA Archives Ethnographic Collection today. Kašiković's collection was only partially published, and due to suspicions that the songs were inauthentic, it remained on the margins of Serbian folkloristics. The aim of this paper is to provide a thematic overview of the motifs of the collection, point out the basic stylistic and poetic features of the songs and their relationship to Vuk's collections, i.e., the Serbian epic "canon". The reception of this collection in our folkloristics will be also looked into. The author of this paper will examine the collecting context, determine Kašiković's collecting principles and the place of this collection among the related collecting endeavors of the late 19th century in Bosnia and Herzegovina.

Keywords: Nikola T. Kasikovic, SASA Archives Ethnographic collection, collecting folklore material, cultural history, *Bosanska vila*, folklore, Serbian epic folk songs, Bosnia and Herzegovina.